

«ԼԵԶՈՒ-ԽՈՍՔ-ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ» ԵՌԱՆԿՅՈՒՆԻՆ

ԸՍՏ Գ. ՂԱՓԱՆՑՅԱՆԻ

Բանայի բառեր – «լեզու-խոսք-մտածողություն» եռանկյունի, սոցիոլոգիական ուղղություն, «նոր ուսմունք լեզվի մասին», մատերիալիստական լեզվաբանություն, լեզվի դասակարգային բնույթ

Գ. Ղափանցյանի ընդհանուր լեզվաբանական հայացքները ամփոփվել են նրա «Ընդհանուր լեզվաբանություն» գրքում¹: Անվանի լեզվաբանն իր հայեցակետը բնորոշում է իբրև «մատերիալիստական», որը խորհրդային մտայնության արտահայտություն էր², իսկ իրականում նշված աշխատության մեջ նրա կողմից քննության նյութ դարձած տեսական հարցադրումները և մասնավորապես *լեզվի, խոսքի և մտածողության* փոխհարաբերության հիմնահարցը երկու միանգամայն տարբեր լեզվաբանական հայեցակարգերի ինքնատիպ համադրության արդյունք են: *Լեզու, խոսք, մտածողություն* հասկացությունների ըմբռնման և դրանց փոխհարաբերության բացահայտման առումով Գ. Ղափանցյանի տեսակետներում նկատելի են լեզվաբանական երկու հայեցակարգերի արտացոլումները, որոնցից մեկի հեղինակը Ն. Մառն է («նոր ուսմունք լեզվի մասին»), որը եղել է Գ. Ղափանցյանի ուսուցիչը Սանկտ-Պետերբուրգի համալսարանում: Մյուսի հեղինակ պայմանականորեն կարելի է համարել շվեյցարացի նշանավոր լեզվաբան Ֆերդինանդ դը Մոսյուրին՝ այն վերապահումով, որ իրականում նրա աշխատություններում այս կամ այն կերպ արտացոլվել են նաև իր ժամանակի մի շարք այլ լեզվաբանների (Բոդուեն դը Կուրտենե, Ա. Տոմսոն, Ա. Մեյե, Ժ. Վանդրիես և այլք) տեսակետները: Հետևաբար, լեզվի տեսության հարցերի, մասնավորա-

¹ Տե՛ս **Ղափանցյան Գ.**, Ընդհանուր լեզվաբանություն, հ. 1, Երևան, 1939 (այսուհետև այս գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում փակագծերում նշելով միայն էջերը):

² 1930-1950-ական թթ. ԽՍՀՄ-ում տիրապետող էր Ն. Մառի՝ «լեզվի մասին նոր ուսմունքը», որը, ըստ հեղինակի, մարքսիստական (=մատերիալիստական) էր, իրականում, սակայն, գաղափարախոսական որևէ առնչություն չունեի մարքսիզմի հետ: Այն դեռևս 1910-ական թթ. Մառի առաջարկած, այսպես կոչված, «հարեթական տեսության» նոր վերանայված արտահայտությունն էր: Մակայն Մառին հաջողվել էր խորհրդային պաշտոնական շրջանակների համար այն ընդունելի դարձնել իբրև «մարքսիստական», թերևս այն պատճառով, որ հակադրվում էր ԽՍՀՄ-ում «բուրժուական» որակված պատմահամեմատական լեզվաբանությանը (տե՛ս **Զահուկյան Գ. Բ.**, Լեզվաբանության պատմություն, Երևան, հ. II, երկրորդ հրատ., 2015, էջ 428-436):

պես՝ «լեզու-խոսք-մտածողություն» եռանկյունու վերաբերյալ Գ. Ղափանցյանի տեսակետները գնահատելու առումով կարևոր է նրա հայացքների համադրական քննությունը այդ երկու հայեցակարգի հետ:

Լեզվի և խոսքի հարաբերակցության խնդիրը, որպես գիտական հարցադրում առաջին անգամ որոշակի ձևակերպում ստանալով Ֆ. դը Մոսյուրի «Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց» գրքում¹², շուրջ հարյուր տարի եղել և մնում է տեսական լեզվաբանության առանցքային խնդիրներից մեկը: «Լեզու-խոսք» հարաբերակցության արժարժման տեսանկյունից նրա հայեցակարգը առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում, որովհետև, բացառությամբ Ն. Մառի և նրա հետևորդների, մյուս բոլոր հեղինակների անդրադարձներն այս կամ այն չափով մնում են հենց «Դասընթացում» տեղ գտած բնորոշումների շրջանակներում: Ֆ. դը Մոսյուրը տարբերակել է երեք հասկացություն՝ *լեզու* (langue), *խոսք* (parole), *լեզվախոսություն* (langage)³, որոնցից առաջինին նա վերագրել է հասարակական բնույթ (հմմտ. «Լեզուն ամբողջական չէ ոչ մեկի մեջ, այն ամբողջությամբ գոյություն ունի միայն հանրության շրջանակներում»), երկրորդին՝ անհատական (հմմտ. «Խոսքը, ընդհակառակը, կամքի և բանականության անհատական ակտ է»), իսկ երրորդը, ըստ նրա, այդ երկուսի միասնությունն է (հմմտ. «Կապված լինելով մարդկային էության մի շարք ֆիզիկական, ֆիզիոլոգիական և հոգեկան դրսևորումների հետ, պատկանելով ինչպես անհատական, այնպես էլ սոցիալական ոլորտներին, լեզվախոսությունը, սակայն, սրանցից ոչ մեկի մեջ չի կարող դասվել»): Լեզվախոսության երկու կողմերից Մոսյուրն ընդգծում է լեզվի դերը՝ որպես՝ 1) լեզվախոսության մյուս բոլոր դրսևորումների չափանիշի, 2) լեզվախոսության ունակության արդյունքի և 3) լեզվախոսության միասնությունը ապահովող գործոնի⁴:

Ըստ Ֆ. դը Մոսյուրի՝ լեզուն և խոսքը համասեռ երևույթներ են, իսկ լեզվախոսությունը տարասեռ է, որքանով որ այն հասարակականի՝ լեզվի և անհատականի խոսքի միասնություն է: Լեզուի և խոսքի սահմանազատումը Ֆ. դը Մոսյուրի հայեցակարգում պայմանական է: Ասվածի վկայությունն է հետևյալ միտքը. «Լեզուն խոսքի գործիքն է և, միաժամանակ, արդյունքը»⁵:

¹ Saussure F. de, Cours de linguistique générale, Lausanne-Paris, 1916.

² Այսուհետև՝ «Դասընթաց»:

³ Մոսյուրյան langage-ը հայ լեզվաբանության մեջ գործածվել է «խոսողական գործունեություն» տերմինային արտահայտությամբ, որը ռուսերենի речевая деятельность-ի համարժեքն է, սակայն մենք նախընտրում ենք «Դասընթացի» հայերեն թարգմանության մեջ առաջարկված *լեզվախոսություն* տարբերակը (տե՛ս **Մուրադյան Ա.**, Ֆերդինանդ դը Մոսյուրը և նրա ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացը // **Մոսյուր Ֆ. դը**, Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց, Երևան, 2008, էջ XIX-XX: Տե՛ս նաև՝ **Պետրոսյան Վ. Զ.**, Ընդհանուր և հայ լեզվաբանության հարցեր, Երևան, 2015, էջ 333-334):

⁴ **Մոսյուր Ֆ. դը**, նշվ. աշխ., էջ 22-28:

⁵ Նույն տեղում, էջ 37:

Որքան էլ որ լեզվախոսության մեջ կարևորվում է խոսքը, այնուամենայնիվ, «Դասընթացի» հեղինակի կարծիքով, առաջնային է լեզուն, որովհետև այն է լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան, և այլ գիտություններից լեզվաբանությունն առանձնանում է առաջին հերթին դրանով:

Լեզվի և խոսքի ըմբռնման, մտածողության հետ դրանց փոխհարաբերությունների խնդիրներին անդրադարձել է նաև Ն. Մառը: Մի գիտնական, որի լեզվաբանական հայացքները էապես տարբերվում են իր ժամանակի գիտության մեջ ընդհանուր ճանաչում ստացած պատկերացումներից: Մեզ հետաքրքրող հարցի տեսանկյունից Ն. Մառի ընդհանուր լեզվաբանական տեսակետները, մասնավորապես՝ *լեզու-խոսք-մտածողություն* անհշարժությունների վերաբերյալ նրա պատկերացումները հատուկ կարևորություն ունեն այն առումով, որ դրանք որոշակիորեն արտացոլվել են Գ. Ղափանցյանի ընդհանուր լեզվաբանական հայացքներում, այդ թվում՝ «լեզու-խոսք-մտածողություն» եռանկյունու դափանցյանական ընկալումներում:

Ն. Մառի հայացքներում լեզվի մատերիալիստական ըմբռնումը այն է, որ նա լեզուն համարում է հասարակական երևույթ, որը ստեղծվել է մարդու կողմից՝ որպես նրա հասարակական աշխատանքի արդյունք և զարգանում է աստիճանաբար՝ դրանով էլ կապվելով հասարակության պատմությանը: Լեզուն նույն կերպ է բնորոշում նաև Գ. Ղափանցյանը. «Լեզուն .... սկսած մարդու ամենապրիմիտիվ արտադրական կոլլեկտիվի կյանքից մինչև այժմյան հասարակական-տնտեսական բարդ ձևավորումները, բեկտել է .... և արտացոլել յուր մեջ այդ բարդ պատմական կոմպլեքսը» (էջ 24): Ն. Մառի բնորոշմամբ, լեզուն և մտածողությունը, լինելով անբաժանելիորեն կապված երևույթներ, նույնպես անցնում են զարգացման փուլեր: Ըստ Ն. Մառի՝ լեզուն և մտածողությունը այնքան սերտ միասնություն են կազմում, որ կարծես նույնացվում են (հմմտ. «մտածողությունը, առանց որի մենք լեզու չենք էլ ընդունում»)¹: Լեզվի և մտածողության՝ որպես երկու անբաժանելի երևույթների մասին Ն. Մառի տեսակետը լրացուցիչ հիմնավորում է ստանում գծային-կիներտիկ լեզվի՝ իբրև մարդկության հնագույն լեզվաորակի մասին դրույթով: Հնչյունային լեզվի համեմատությամբ կիներտիկ, այն է՝ ձեռք-լեզվին (քանի որ ձեռքն է «կիներտիկ լեզվի արտադրության հիմնական գործիքը») վերագրելով ավելի մեծ բնականություն և անմիջական կապ տեսնելով նրա և մտածողության միջև՝ Ն. Մառը այդ լեզուն համարում է «մարմնի ֆիզիկական գործունեության մի ակտ», որը կարող է իրականություն դառնալ նույնիսկ «առանց մտածելու կարիքի»²: Ելնելով լեզվի և մտածողության նույնականացման դրույթից՝ Ն. Մառը հանգում է ծայրահեղ եզրակացության՝ բոլոր լեզուները համարելով արհեստական, որովհետև դրանք ստեղծ-

¹ Մառ Ն. Յա., Ընտիր երկերի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1949, էջ 204: Հմմտ. նաև՝ Աղայան Է. Բ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Երևան, 1962, էջ 95:

² Մառ Ն. Յա., նշվ. աշխ., էջ 117:

վել են մարդու կողմից (հմմտ. «Հնչալեզուն մարդկության ստեղծվածքն է: ... Դուրս է գալիս, որ աշխարհում բնական լեզուներ գոյություն չունեն, լեզուները բոլորն էլ արհեստական են, բոլորն էլ ստեղծված են մարդկության կողմից»)¹:

Լեզվի մասին Գ. Ղափանցյանի դատողություններում հնչյունական լեզվի համեմատությամբ ձեռք-լեզվի նախնականության, առհասարակ՝ ձեռք-լեզվի և հնչյունական լեզվի հարաբերակցության հարցերն այնպիսի կարևորություն չունեն, ինչպիսին որ դրանց տվել է Ն. Մառը, բայց նաև շրջանցված չեն: Լեզուն համարելով «պատմական կատեգորիա», որը ծնունդ է առնում մարդու դեռևս կիսավայրենի վիճակում և կազմավորվում է «հասարակական աշխատանքի պրոցեսում» (էջ 19), Գ. Ղափանցյանը, ըստ էության, ընդունում է լեզվի գոյության որակական երկու, այն է՝ *կինետիկ լեզվի* և *հրնչյունային լեզվի* փուլերի տարբերակման, ինչպես նաև առաջինի ավելի հին լինելու դրույթը: Այդ դրույթի ընդունումը, սակայն, դեռևս հիմք չէ, որ նա հնչյունային լեզվի համեմատությամբ ձեռք-լեզվին վերագրի ավելի մեծ բնականություն, ավելին՝ հնչյունական լեզուները համարի ոչ բնական, ինչպես դա անում էր Ն. Մառը: Ըստ Գ. Ղափանցյանի՝ մտածողության անբաժանելի մասն են կազմում «բառերի հնչական պատկերացումները», որոնց միջոցով լեզուն արտացոլվում է մարդու գիտակցության մեջ, և կապ է ստեղծվում մտածողության և արտաքին աշխարհի առարկաների ու երևույթների միջև, սակայն լեզվի հիմնական գործառույթը «բարձր խոսելն է, այսինքն՝ մեր մտքերը լսելի հնչյուններով ուրիշին հաղորդելը», որն էլ տեղի է ունենում արտասանական ապարատի միջոցով (էջ 31): Բնական է, որ հնչյունական լեզվի այսպիսի ըմբռնումը չի կարող ենթադրել նրան կինետիկ լեզվի համեմատությամբ արհեստական բնույթ վերագրելու մտայնություն: Գ. Ղափանցյանն անմիջական կապ է տեսնում մի կողմից՝ «հնչական բառապատկերացումների միջոցով» մարդու հոգեկան աշխարհում ձևավորվող «իմացական պրոցեսների», մյուս կողմից՝ արտաքին ֆիզիկական աշխարհի երևույթների միջև, որոնք իրենց բառային ձևակերպումն են ստանում հնչական լեզվում: Հետևաբար, Գ. Ղափանցյանի կարծիքով, «ներքին լեզվի» (որ նույնն է թե մտածողության) և «արտաբերական լեզվի» (ըստ էության խոսքի)՝ որպես «հասարակական լեզվի կազմակերպիչի» միջև գործում է երկկողմանի փոխանցումային կապ (էջ 19): Խոսելու ընթացքը (խոսքային գործունեությունը) «ներքին հոգեկան իմացական պրոցեսի» և արտաքին՝ «ֆիզիկական աշխարհի միջնորդավորման» յուրօրինակ համադրություն է, սակայն «մտքի յուրացման տեսանկյունից» սեփական խոսքը լսելու ընթացքը խոսողի համար նշանակություն չունի. այն կարևոր է միայն լսողի համար: Դրանով հանդերձ՝ Գ. Ղափանցյանը չի ժխտում «խոսողի արտաբեր-

---

¹ Նույն տեղում, էջ 32:

ման (արտիկուլացիոն) պրոցեսի կարևորությունը «ներքին լեզուն» կազմակերպելու» գործում, քանի որ հասարակական լեզվի նախաձեռնողը («կազմակերպիչը») արտաբերական լեզուն է՝ որպես հասարակական աշխատանքի արդյունք: Ներլեզվական համակարգը, այն է՝ խոսքի հոգեկան կողմի կրողը բնորոշելով իբրև «լեզվի իմացում»՝ անվանի լեզվաբանն այն համարում է մի ներակա վիճակ, որը ցանկացած պահի կարող է իր դրսևորումը ստանալ հնչյուններով (էջ 32-33):

Ֆ. դը Սոսյուրի «Դասընթացի» հրատարակությունից հետո ընդհանուր լեզվաբանության առանցքային հարցադրումներից մեկը առնվազն լեզվական նշանի գաղափարն էր: Թեպետև Գ. Ղափանցյանի «Ընդհանուր լեզվաբանության» մեջ այդ հիմնահարցն ուղղակի դրսևորում չունի, բայց այն անուղղակիորեն արծարծվել է առարկայի և նրա հնչապատկերի (ըստ Գ. Ղափանցյանի՝ «հնչակոմպլեքսի») միջև կապի հարցադրումով: Ֆ. դը Սոսյուրի տերմինաբանությամբ՝ նշանային հայեցակերպում առարկան *նշանակվողն* է, իսկ հնչապատկերը՝ *նշանակողը*, իսկ այդ երկուսի միասնությունը՝ *լեզվական նշանը*: Ինչպես որ Սոսյուրը պատճառաբանված կապ չի տեսնում նշանի երկու կողմերի միջև, այնպես էլ, Գ. Ղափանցյանի կարծիքով, որևէ առարկայի պատկերացման, իմաստի կամ հասկացության և նրա «հնչակոմպլեքսի մտապատկերի» հարաբերությունը «պատմական անհրաժեշտության» թելադրանք չէ (էջ 35):

Գ. Ղափանցյանը Ն. Մառի «նոր ուսմունքից» է փոխառել նաև՝ 1) լեզվի դասակարգային լինելու և 2) վերնաշենքային բնույթ ունենալու դրույթները: «Լեզվի մասին նոր ուսմունքում» այդ երկու դրույթներն ունեն անկյունաքարային նշանակություն: Ըստ Ն. Մառի՝ «չկա լեզու, որը դասակարգային չլինի և հետևաբար, չկա մտածողություն, որը դասակարգային չլինի»¹: Լեզվի և մտածողության՝ որպես դասակարգային երևույթների մտական պատկերացման մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ նույնիսկ հնչյունական տեղաշարժերը, ավելի ստույգ՝ իր առաջարկած երևակայական չորս տարրերը (Sal, Ber, Yon, Ros) այս կամ այն հնչյունի են վերածվում գաղափարախոսության ազդեցությամբ, որը այլ բան չի նշանակում, քան մտածողության դասակարգայնություն (հմմտ. «Գաղափարախոսական տեղաշարժներով են պայմանավորվում հնչյունական այն փոփոխությունները, որի համաձայն էլ լեզվական առաջնային էլեմենտները, թվով չորս, ենթարկվում են բազմաթիվ փոփոխությունների միշտ հակադրությունների միևնույն օրենքի ուղիներով՝ իրենց զարգացման մեջ հասնելով մեկ հնչյունի վիճակին՝ ձայնավոր կամ բաղաձայն»²): Իսկ լեզվի և մտածողության՝ որպես վերնաշենքային իրողությունների ըմբռնման առումով կարևոր է հատկապես երկու հանգամանք.

¹ Նույն տեղում, էջ 204:

² Նույն տեղում, էջ 221:

1) նյութական բազայի և վերնաշենքի միջև կապը խարսխված է հավաքական պատկերացման վրա, 2) նյութական բազայից անցումը «վերնաշենքային աշխարհին» տեղի է ունենում թռիչքաձև (հմմտ. «Պատկերացումների կոլեկտիվ[ական]ությունը իր հերթին ելման կետ է հանդիսանում նյութական բազայից վերնաշենքային աշխարհը կատարվող թռիչքի համար»):

Լեզուն համարելով հասարակական երևույթ՝ Գ. Ղափանցյանը նրա ծագումն ու ձևավորումը բացատրել է որպես հասարակական աշխատանքի կազմակերպմանը գուգրնթաց իրողություն: Լեզվի՝ որպես հասարակական երևույթի ըմբռնումն ընկած է սոցիոլոգիական ուղղության ներկայացուցիչների (Ֆ. դը Սոսյուր, Շ. Բալի, Ա. Մեշե, Ա. Մեյե, Ժ. Վանդրիես) լեզվաբանական պատկերացումների հիմքում, սակայն Գ. Ղափանցյանի պատկերացումները այդ առումով ևս իրենց վրա կրում են ավելի շատ Ն. Մառի տեսակետների դրոշմը: Մասնավորապես, սոցիոլոգիական ուղղության երկու՝ Ժնևի և Փարիզի դպրոցներից և ոչ մեկի ներկայացուցիչները լեզվին չեն վերագրել ո՛չ դասակարգային և ո՛չ էլ վերնաշենքային բնույթ²: Հասարակության կազմավորումը, ըստ Գ. Ղափանցյանի, պատմական իրողություն է և տեղի է ունենում վերընթաց կերպով: Լեզուն արտացոլում է մարդու՝ իբրև ստեղծագործ էակի նվաճումները, հետևաբար այն «պատմա-կուլտուրական մի բարդ արվեստ» է, «վերնաշենքային մի բարձր կուլտուրա» (էջ 19) (ընդգծումը մերն է – Է. Ա.): Լեզվի՝ որպես սոցիալական (= հասարակական) երևույթի ըմբռնումով է պայմանավորված նաև նրան դասակարգային բնույթ վերագրելը: Ընդ որում, Գ. Ղափանցյանի դատողություններում ևս վերջին հանգամանքը ունի ոչ պակաս ընդգծված արտահայտություն, որքան Ն. Մառի մոտ (հմմտ. «լեզվի մեջ պիտի տեսնենք ցեղի, դասակարգի resp. դասի, ինչպես և ազգության սոցիալ-կուլտուրական և քաղաքական անցյալը, այն է՝ նախնական արտադրության պրիմիտիվ վիճակը յուր աշխարհայացքով, հետագա աշխատանքի բաժանման պրոցեսը յուր այլևայլ ստադիաններով, դասակարգերի հանդես գալը և դրանց աշխարհայացքը, պայքարը և այլն» (էջ 25):

Այսպիսով, *լեզվի, խոսքի և մտածողության* ըմբռնման, դրանց փոխհարաբերության վերաբերյալ Գ. Ղափանցյանի պատկերացումներում այս կամ այն կերպ արտացոլվել են ինչպես սոցիոլոգիական ուղղության, նախախորհրդային Ռուսաստանի առանձին նշանավոր լեզվաբանների (Ա. Տոմսոն, Վ. Բոգորոդիցկի), այնպես էլ «լեզվի մասին նոր ուսմունքի» (իմա՝ «հաբեթական տեսության») հիմնարար դրույթները, սակայն ճիշտ չի լինի նրան համարել դրանցից որևէ մեկի ուղղակի հետևորդը: Գ. Ղափանցյանը փորձել է նշված հիմնահարցերի շուրջ գոյություն ունեցող տեսակետներից վերցնել

¹ Նույն տեղում, էջ 225:

² Տե՛ս **Ջահուկյան Գ. Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 75-125:

իր կարծիքով ընդունելին: Բայց նաև ակնհայտ է, որ այդ «ընդունելի» մեջ զգալի է հատկապես «նոր ուսմունքի» չափաբաժինը, որն էլ իր ժամանակի իշխող մտայնության անխուսափելի արտահայտությունն էր:

Асатрян Эдита – Треугольник Г. Капанцяна «язык-речь-мышление»

Во взглядах Г. Капанцяна о взаимосвязи между языком, речью и мышлением, а также о восприятии этих понятий заметно проявляются основные положения как социолингвистического направления, так и, в особенности, «Нового учения о языке» Н. Марра. Однако это не означает, что знаменитый армянский лингвист просто повторял их. Выбирая из двух разных концепций «рациональное» зерно, он попытался посредством их сопоставления разработать новый подход, в котором, однако, не совсем преуспел. В представлениях Г. Капанцяна особенно существенным является наличие постулатов «нового учения».

**Edita Asatryan – *The Triangle “Language - Speech - Thought”*
According to G. Ghapantsyan**

The sociological linguistic direction, as well as in the main provisions of N. Marr’s “New Linguistic Doctrine” are reflected in G. Ghapantsyan’s views regarding language, speech and thought interrelation, as well as their perception. This does not mean, however, that the renowned Armenian linguist was merely repeating these ideas. He tried to work out a new approach by combining the “rational” seed of the two different concepts, but he did not fully succeed; in G. Ghapantsyan’s ideas the reflection of the “new doctrine” is particularly noticeable.

ՆՈՐԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ԳՈՎԱԳՂԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹՈՒՄ

Բանալի բառեր – գովազդային խոսույթ, նորակազմություն, խոսուն անուն, դիպվածային բառ, հոգեբանական գործոն, լեզվական կանոն, բարեհնչություն, կարգախոս

Ըստ լեզվաբանական բառարանների՝ գովազդը խոսքային գործունեության տեսակ է, նպատակ ունի կարգավորելու այս կամ այն ծառայության, ապրանքատեսակի պահանջարկն ու առաջարկը, խթանելու առևտուրը, կողմնորոշելու գնորդին, առավելագույնս ներագրելու նրա տրամադրվածության վրա¹: Այս գործառնություններով են պայմանավորված գովազդի տեքստի լեզվական առանձնահատկությունները: Գովազդային խոսույթի կառուցվածքային, հնչյունական, գրության, օտար բառերի գործածության և բառընտրության խնդիրներին անդրադարձել ենք առանձին հոդվածներով²: Այս աշխատանքը փորձ է լրացնելու արդի հայերենի գովազդային խոսույթի բառապաշարային յուրահատկությունների քննությունը: Մասնավորապես անդրադարձել ենք գովազդային տեքստերում նորակազմությունների (այդ թվում՝ խոսուն անունների) գործառնական հնարավորություններին: Հիմնականում քննության նյութ ենք ընտրել վերջին երկու տասնամյակում ՀՀ-ում պատրաստվող առևտրային (նաև բրենդի) և կորպորատիվ գովազդների տեքստերը:

Այսպես: Գովազդային տեքստի պատրաստման կարևոր պայմաններից մեկը խոսքի **սեղմությունն է**: Սեղմ խոսք ստանալու միջոցները տարբեր են՝ ճիշտ բառընտրություն, փոխանվանական կիրառություններ, համառոտագրությունների, հապավումների, դարձվածքների, թևավոր խոսքերի գործա-

¹ Տե՛ս **Матвеева Т.**, Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика, М., 2003:

² Տե՛ս **Սարգսյան Լ.**, Գովազդային խոսույթի հնչյունական և գրության յուրահատկությունները արդի հայերենում, «ԲԵՀ. Բանասիրություն», 2015, թիվ 2, էջ 44-57, *նույնի՝* Արդի հայերենի գովազդային խոսույթը և օտար բառերի գործածության խնդիրը, «Բանբեր Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական լեզվահասարակագիտական համալսարանի: Բանասիրություն», 2016, թիվ 1, էջ 402-413, *նույնի՝* Արդի հայերենի գովազդային խոսույթը. բառընտրություն և բառագործածություն // «ՀՀ», 2018, թիվ 1, էջ 166-176:

ծություններ և այլն¹: Մրանց հավելենք նաև նորակազմությունները, այդ թվում՝ դիպլոմային բառերը: Տեղին է այն դիտարկումը, որ գովազդի փորձառու կազմակերպիչները, հաճախ հրաժարվելով համագործածական բառերից ու կառույցներից, նոր առարկայի (ոչ միայն) գովազդի համար նախընտրում են կերտել նորակազմություններ, դիպլոմային բառեր, որոնք ստեղծվում են «դիպլոմա մեջ» և «դիպլոմա համար»²: Դրանք օգնում են սեղմ կառույցներ ձևավորելուն, ակտիվացնում են խոսքը, թարմություն են հաղորդում խոսքաշարին ընդհանրապես: Այդ բառերի՝ առաջին անգամի համար անսովոր հնչումը կամ գրությունը, միախառնվելով գովազդի կառուցման արտալեզվական միջոցներին, հոգեբանական ուժեղ և ներգործող ազդակ են դառնում մարդկանց ուշադրությունը գրավելու: Իհարկե, այս դեպքում ևս ցանկալի է, որ չանտեսվեն այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ ձևային-արտասանական հատկանիշները, համապատասխանությունը լեզվի կառուցվածքին, հասկացության բովանդակությունը հստակորեն արտահայտելը³ և այլն: Մակայն գովազդային ոլորտում նախ և առաջ արժևորվում է նորաստեղծ բառի **հնչյունական ձևավորումը**: Հատկապես կարևոր է, որ բառը լինի բարեհունչ, արագ տպավորվելու համար ունենա, այսպես ասած, հիշվող հնչյունական կազմ: Այս հատկանիշը առաջնային է ապրանքատեսակի **անվան** ընտրության հարցում, քանի որ բնավ պարտադիր չէ, օրինակ, որ նոր ապրանքանիշի անունը (ինչպես ցանկացած անուն) ճշգրիտ արտացոլի ապրանքի բովանդակությունը:

Այսպես: Ցանկացած նոր առարկայի գովազդի ճիշտ կազմակերպման և հաջողության գրավականը նախ և առաջ **ճիշտ ընտրված անունն** է: Ըստ հետազոտողների՝ կատարյալ անունը պետք է լինի կարճ, բացառիկ, տարբերվի մյուս անուններից, հիշվի, հաճելի լինի աչքի, հոգու համար և այլն⁴: Այս առումով առավել հարմար են նորակազմ բառերը, որոնք դեռևս «կենսագրություն» չունեն, երբեմն դրանց իմաստները հանրորեն չեն ճանաչվում, չեն գիտակցվում տարբեր պատճառներով: Համենայն դեպս, ասվածը փաստում են համաշխարհային շուկայում հայտնի դարձած բազում ապրանքանիշերի անվանումները: Դրանք մի դեպքում՝ հապավումներ են (օր.՝ **LEGO** (Լեգո. դանիերեն **leg** - խաղա՝ և **godt** - լավ բառերից)), մեկ այլ դեպքում՝ հայտնի անունների փոխված տարբերակներ (օր.՝ **Canon** (Քենոն) անվանումը ստեղծվել է բուդդիստական մեծահոգության **Kwanon** (Քուանոն)

¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Թեյլան Լ.** և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Երևան, 2016, էջ 198-205:

² Տե՛ս **Курганова Е.**, Игровой аспект в современном рекламном тексте, Воронеж, 2004, с. 73 (էլ. տարբերակ՝ տե՛ս www.eartist.narod.ru/text19/136.htm):

³ Այս մասին տե՛ս **Ավետիսյան Յու.**, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Երևան, 2014, էջ 23-25:

⁴ Տե՛ս **Мамлеева Л., Перция В.**, Анатомия бренда, М., 2006, с. 136:

աստծու անվան փոփոխությամբ¹)), մի ուրիշ դեպքում՝ գաղտնագրումներ են (**PEPSI**. ըստ մի վարկածի՝ անվանումը ծագել է *Pay Every Pence to Save Israel* («Վճարի՛ր յուրաքանչյուր ցենտ՝ հանուն Իսրայելի փրկության») նախադասության առաջին տառերի միակցումից²): Այսուհանդերձ, գովազդային ոլորտում կարևորը բառի կազմությունը կամ ծագումը չէ. եթե դյուրահունչ կազմություն է, հիշվում է, տարածվում, վերածվում բրենդի (օր.՝ Kodak, Pepsi, Yahoo)³: Ըստ էության, այդ անվանումները ընկալվում են որպես բառ-պատկերներ, և դրանց «նորահնարության» մեջ առաջնայինը ոչ թե նշանակությունն ու կազմությունն են, այլ հենց անսպասելի նորը, անսովոր հնչումը:

Հայրենական շուկայում դիպվածային կազմության շնորհիվ շատ արագ ճանաչվեցին **«Յոգու-մոգու»** յոգուրտը, **«Զու-զու»** քաղցր ձողիկները, **«Յո-Սո»** հյութերը, **«Յո-յո»** պաղպաղակը (հնարավոր է՝ հայտնի խաղալիքի անունից): Անվանումները հաջողված են: Անունների կազմության մեջ հստակ նկատի են առնվել գովազդի հասցեատերերը՝ մանուկները: Գովազդն իրականացնողը նորաստեղծ «իմաստագուրկ» բառերը, ըստ էության, ստեղծել է հենց մանուկների «լեզվով»՝ նկատի ունենալով մի քանի բառ արտաբերող փոքրիկների թոթովանքը: Ե՛վ մեծերի, և՛ փոքրերի համար այս անվանումները տպավորիչ են, հեշտ են հիշվում, արագ ճանաչվում. հանգամանքներ, որոնք խիստ կարևոր են գովազդի համար: Կամ՝ հաջող կազմություն է **Արմենո** (կոշիկի խանութ-սրահների) անվանումը: Այս բառի կազմության մեջ նկատվում է, այսպես ասած, մարքեթինգային հոգեբանական հնար. իտալերենին բնորոշ հնչում ապահովելու համար **Արմենիա** բառի **իա** հնչյունակապակցությունը փոխարինվել է **ո-ով**: Բացի այդ՝ անվանումը ներդաշնակորեն հարմարեցվել է գովազդի կարգախոսներից մեկին՝ **«Հայկական կոշիկ, իտալական որակ»**: Այսուհանդերձ, մեր տպավորությամբ՝ հայրենական արտադրողները նոր ապրանքանիշը անվանելիս այնքան էլ չեն օգտվում նորաստեղծ բարեհունչ բառերից: Նկատելի է, որ մեզանում առավել նախընտրելի են կամ յուրահատուկ խորհրդանիշ դարձած բառերը («Արեգ», «Արև», «Նուռ», «Արարատ», «Նոյան», «Միս» և այլն), կամ անձնանուններն ու տեղանունները («Բագրատ Տուր», «Կարպիսա», «Ալեքս», «Ուրարտու», «Աթենք», «Գեղարդ» և այլն): Պատճառները տարբեր են. թերևս հաջող կազմություններն են քիչ, կամ արտադրողը մտավախություն ունի, որ նոր ապրանքանիշը չի ընկալվի անհասկանալի թվացող անվան պատճառով: Սրան հակառակ՝ մեկ այլ ոլորտից արդեն հայտնի անունը իր «հարուստ կենսա-

---

¹ Ըստ www.advertblogger.wordpress.com կայքի՝ սկզբում ապրանքի հիմնական սպառողները՝ ամերիկացի զինվորները, չեն կարողացել ճիշտ արտասանել նշված աստծու անունը: Բացի այդ՝ հիմնադիրները **Քուանոն** աստծու անունը փոխել են **Քենոն**-ի կրոնական կազմակերպությունների բողոքներից խուսափելու համար:

² Բացատրությունները տրվում են ըստ վերը նշված կայքի:

³ Տե՛ս **Мамлеева Л., Перция В.**, նշվ. աշխ., էջ 143:

գրությամբ» կարող է հաջող գրավական լինել նորաստեղծ արտադրանքի ներկայանալիության և սպառման համար:

Ի տարբերություն անվանման՝ հայերեն գովազդային խոսույթում դիպվածային բառերը առավել տարածված են կարգախոսներում կամ իրազեկող հատվածում: Դրանց հղացումն ու կիրառությունը լեզվական առումով գուցե այնքան էլ հաջող չեն, սակայն գուտ մարքեթինգային հոգեբանության առումով նպատակային են և արդարացված: Օր.՝ ֆուտբոլի աշխարհի առաջնության ժամանակ անսպասելի էր «Coca-Cola. **Ֆուտբոլվենք** դեպի Բրազիլիա...» կարգախոսը: **Ֆուտբոլվել** դիպվածային կազմությունը անտարբեր չթողեց գրեթե ոչ մի անցորդի, իսկ մամուլում բանավեճերի ու քննարկման տեղիք տվեց: Իշխող տեսակետն այն էր, որ սա ոչ թե լեզվական լուրջ խախտում է՝ ենթակա «դատական» գործընթացի, այլ գովազդային ստեղծագործական գործոն է, որակական հարցերի լուծման միջոց: Բառային այսպիսի խաղի միջոցով ընդամենը փորձ է արվել մոտ մեկ ամիս հանրության ուշադրությունը բևեռելու «այդ համաշխարհային տոնակատարության վրա», միաժամանակ այն հիշեցնում է «Կոկա-կոլա»-ի մասին¹: Մեզ նույնպես համոզիչ է թվում այս կարծիքը: Այս մտայնությամբ է ստեղծվել նաև **բլոտվել** բառը. «Տոտո» բլոտի հեռախոսային հավելվածի կարգախոսն է՝ «Ավելի հարմար **բլոտվելու** համար»: Անշուշտ, հայերեն անադարտ խոսքի առումով անճիշտ, թերևս անճաշակ կազմություններ են: Սակայն նմանատիպ միավորները կարճ են ապրում. կյանքի արագ տեմպի մեջ մոռացվելով՝ դժվար թե հիմնավոր անբարեբար ազդեցություն ունենան լեզվի որակական անցումների վրա: Բացի այդ՝ չենք կարող անտեսել խոսույթի մի կարևոր հանգամանք. գովազդային դաշտը լեզվաշինության, լեզվական ճշգրիտ կանոնի ու բարձրարվեստ լեզվամշակույթի դրսևորման տարածք չէ: Ավելին՝ հաճախ գրական նորմից շեղվող արտառոց կիրառություններն են ազդակ դառնում գովազդի արագ հասցեագրման համար: Գրական լեզվի նորմի և գովազդային խոսույթի բախումը էականորեն փոխվում է, երբ ըստ ամենայնի են բացահայտվում գովազդի գործառնությունները: Դեռևս 1896 թ. ամերիկյան գովազդի նշանավոր դեմքերից Է. Լևիսը ուղղակի բանաձևում է հաջող գովազդի ստեղծման մոդելը՝ **AIDA**-ն: Այն կարճ ժամանակում տարածվեց ամբողջ աշխարհում: **AIDA** նշանակում է՝ attention – **ուշադրություն**, interest – **հետաքրքրություն**, desire – **ցանկություն**, action – **գործողություն**²: Մրա համաձայն՝ գովազդն իրականացնողները հաճախ դիմում են այլընտրանքային որոշակի միջոցների: Համենայն դեպս, մի բան պարզ է. գովազդային տեքստի որևէ հեղինակ իր առջև խնդիր չի դնում լեզվական նոր որակներ ձևավորելու կամ հատուկ խեղաթյուրելու լեզուն: Պարզապես գովազդային

¹ Տե՛ս «Առավոտ», 15 հոկտեմբերի 2014, «Իրավունք», 8 հոկտեմբերի 2014, www.irakan.info/full_news.php?id=16444 և այլն:

² Տե՛ս **Ромат Е.**, Реклама. История, теория, практика, 5-е изд., СПб, 2002, с. 197:

խոսքի ներգործման դերը բարձրացնելու նպատակով երբեմն շրջանցում է ընդունված նորմը: Նրա գերնպատակը հնարավորինս **ազդող, հետաքրքրող, համոզող** այնպիսի լեզվամիջոց (այս դեպքում՝ արտառոց, թարմ բառ) գտնելն է, որը կապահովի գովազդի առարկայի վաճառքը կամ սպառումը: Արևմուտքում գովազդային գործակալությունների առաջին հիմնադիրներից Դ. Օգիլվին գրում է. «Ես անձամբ գովազդային բիզնեսը դիտարկում եմ ոչ թե որպես զվարճանք կամ արվեստ, այլ տեղեկատվության աղբյուր: Գովազդային արտադրանք ստեղծելիս ինձ պետք չէ, որ սպառողը հիանա ստեղծարար մտքով կամ նկատի դրա հղացման արվեստի մաքրությունը: Ինձ պետք է՝ գնորդը այն աստիճան հետաքրքրվի, որ զնա ու ձեռք բերի գովազդվող ապրանքը»¹: Հաշվի առնելով գովազդային լեզվաքաղաքականության խնդիրները, նպատակները, կարծում ենք, ոլորտում, իրոք, բառակազմական նման խախտումների նկատմամբ որոշակի վերապահությունն ուղղակի **անհրաժեշտություն** է դառնում:

Վերը նշված անհրաժեշտության պահանջով է բացատրվում **սնիկերսել** բառի ստեղծումը: Գովազդում լսում ենք. «Քաղցած ես. մի՛ հապադիր, **սնիկերսի՛ր**» («Մնիկերս» շոկոլադ): **Մնիկերսի՛ր** բառաձևի կազմությունը պատճենել ենք ռուսերենի համապատասխան **сникерсни** ձևից: Երկու լեզուներում էլ դիպվածային բառեր են, որոնց ստեղծման հիմքը հենց ապրանքատեսակի անվանումն է: Ակնհայտ է, որ գովազդի պատասխանատուները հատուկ նպատակով հրաժարվել են **կե՛ր, փորձի՛ր, ճաշակի՛ր, վայելի՛ր** և նման համագործածական բառերի գործածությունից՝ նախընտրելով այս կազմությունը, որը և՛ տարբերվող է, և՛ արտառոց, և՛ հեշտ հիշվող. բացի այդ՝ **սնիկերսի՛ր** բառաձևը ուղղակիորեն շեշտում է հենց անվանումը: Այլ օրինակներ՝ «Չիպսելլա ՅԴ. եռաչափ հաճույք ամբողջ ընտանիքի համար» (չիպսեր «Չիպսելլա ՅԴ. Հայաստան»), «Բարի ճանա**ԱՊՊԱ**րի» («ՌՈՍԳՈՍՍՏՐԱԽ. **ԱՊՊԱ**ՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ»): Վերջինս կազմված է ուղղագրական բաղարկությամբ, ընդ որում, գործածվում է ընկերության միայն գովազդային պաստառներում (գովազդային հոլովակներում չենք նկատել): Կարծում ենք՝ գովազդն իրականացնողը հատուկ նպատակով է հենց պաստառներում օգտվում բաղարկության հնարավորությունից: Այս եղանակով կազմված նոր բառը իր գործաբանական տեսակետից նպատակահարմար միջոց է. բանուկ փողոցների ընդգրկուն տարածության մեջ այսպիսի գովազդը ցուցանակի վրա առավելագույնս ընդգծվում է, միանգամից դառնում տեսանելի: «Գովազդային տեքստը մեծ մասամբ մանրամասն չի ուսումնասիրվում. նրա վրա մի հայացք են նետում կամ էլ կողքով անցնում են ակնթարթորեն...: Ուստի գովազդը պետք է ազդի վայրկենապես»²: Աչքի

¹ **Огилви Д.**, Огилви о рекламе, М., 2011, с. 2 (էլ. տարբերակ՝ www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=2858265).

² **Джефкинс Ф.**, Реклама (перев. с англ.), М., 2008, с. 12.

համար անսովոր բառը (նաև գրությունը), ըստ էության, երկրորդական ազդակի դեր է կատարում. այն գրավում է պատահական անցորդի կամ ուղևորի ուշադրությունը, որն իր հերթին հանգեցնում է բովանդակային հետաքրքրության:

Դիպվածային կազմություններ առավելապես հանդիպում են հենց առևտրային և կորպորատիվ գովազդներում: Պայմանավորված նպատակադրումով՝ դրանց գործածությունը գովազդի մյուս տեսակներում ևս արդյունավետ է: Այսպես, ուշագրավ են ՀՀ ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գովազդային հոլովակները: Դրանք նպատակ ունեն մարդկանց ճիշտ կողմնորոշելու, իրենց իրավունքներին տեղեկացնելու ֆինանսավարկային զանազան գործարքներում: Ըստ էության, սրանք յուրօրինակ գովազդներ են, որոնցում խոսքը ոչ թե առևտուրը խթանող «ազդակ» է, այլ հենց իրազեկող բովանդակային կառույց: Այսուհանդերձ, նույնիսկ տեղեկատվական գովազդի տեքստը, հատկապես սկզբնամասը ակտիվացնելու անհրաժեշտություն կա (սա հենց գովազդի յուրահատկությունն է): Խոսքը հասցեագրելուն նպաստում են գունավատ շարժապատկերները, առանցքային բառերի գունային ընդգծումը, մուլտիպլիկացիոն տարրերի ներմուծումը: Բայց սրանք բավարար չեն: Գովազդի պատասխանատուները նշված կազմակերպության գովազդներից մի քանիսում դիմում են **խոսուն անունների** կազմության հնարքին, որոնք, որոշակի երգիծականություն հաղորդելով խոսքին, գրավում են լսողի ուշադրությունը: Իսկ դրան հետևում է արդեն լուրջ և ճշգրիտ տեղեկությունը: Օր.՝ «*Վարկ չիմացյալ*՝ բանկրոտություն»,– Սիմոն **Զավգակեցի**: «*Վարկ տեղեկացյալ*՝ բարօրություն»,– ֆինանսական համակարգի հաշտարար: «Այսպիսով, տեղեկացնում ենք. վարկ վերցնելիս կարդացե՛ք...»: Կամ՝ ««Ոսկուդ կարասը այգո՛ւմդ հորիք»,– Ադիբեկ **Քլնգեցի**: «Ինչ ցանես, այն էլ կհնձես»,– ֆինանսական համակարգի հաշտարար: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը խորհուրդ է տալիս պահել Ձեր խնայողությունները բանկում որպես ավանդ...»: Մեկ այլ օրինակ՝ ««Փորձանքը զալուց առաջ լուր չի ուղարկում»,– Գեդեոն **Նավսեցի**: «Այսօրվա փոքր գումարով կարող եք ապահովագրել Ձեզ ապագա ռիսկերից...»: Գովազդային խոսույթում արդեն իսկ արտառոց են **զավգակ+, քլ(ու)նգ+, նավս+ -եցի** ածանցով «ազգանունների» գործածությունները: Բացի այդ՝ մի կողմից՝ հնաբառերի կիրառությունը և հայտնի «**Մահ իմացյալ անմահություն**» արտահայտության փոփոխությունը, մյուս կողմից՝ ասացվածքների գործածությունները, իրոք, անսպասելի են գովազդում և էապես ներգործում են ունկնդրի վրա: **Զավգակեցի, Քլնգեցի, Նավսեցի** նորահնար ազգանունների կիրառությունը ստեղծում է արտառոց խոսք (որոշ չափով ուշադրություն են գրավում նաև **Ադիբեկ, Գեդեոն** անունները, որոնք քիչ են հանդիպում մեզանում): Սրանով պայմանավորված՝ լսարանը ակամա հետաքրքրվում է, տարվում գովազդի տեքստով. նա ինչ-որ առումով արդեն պատրաստ է հաջորդ քայլում ներկայացվող բովանդակային լուրջ տեղեկույթը լսելուն: Ինչպես նախորդ դիպ-

վածային բառերը, այս դեպքում ևս դրանք չենք քննարկում միայն նեղ լեզվաբանական տեսակետից: Գուցե այս կազմությունները այնքան էլ հարմար չեն, ոմանք կմերժեն: Բայց նաև չանտեսենք այն փաստը, որ հայ գրականության դասականների երկերում նույնպես հանդիպում են անբարեհունչ, լեզվական կառույցի առումով ոչ այնքան հաջող խոսույն անուններ (օր.՝ Դ. Դեմիրճյանի «Քաջ Նազար»-ում՝ **Ղռռբողան**, Եր. Օտյանի «Հակահեղափոխականը» երկում՝ **Ինձելտուրյանց**, **Կուլտամյանց** և այլն): Սրանց մտահղացումը, սակայն, բացատրվում և արդարացվում է երկերի բովանդակային որոշակի յուրահատկություններով, հեղինակային միտումներով: Պարզ է, որ գործաբանական առումով սրանք երբեք չեն համալրելու գործուն բառապաշարի կազմը: Նույնիսկ հակառակը, ինչ արագությամբ տպավորվել են, գրեթե նույն արագությամբ էլ մոռացվելու են: Սակայն անհերքելի է, որ նշված բառերը, գովազդային հոլովակում առանձնանալով նաև արտասանության հատուկ հնչերանգով, կատարում են իրենց հիմնական գործառնությունը. լսողի ուշադրությունը բնեռում են գովազդի վրա:

Հայկական գովազդային խոսույթում հանդիպում են նաև նորակազմություններ, որոնք ստեղծվել են ներլեզվական օրինաչափությունների պահպանումով, ունեն հստակ նշանակություն, բարեհունչ են: Սակայն իրենց գործառնությամբ լիովին տարբերվում են նախորդներից: Դրանք առավելապես բանկային և նոր տեխնոլոգիաների ոլորտում ստեղծված բառեր են: Օր.՝ մոտ մեկ-երկու տասնամյակ է՝ բանկային գովազդներում հաճախ են կիրառվում **քարտատեր**, **քարտապան**, **քարտանց**, **հետզանգ** նորակազմությունները: Դրանք ստեղծվել են նոր առարկան (երևույթը) անվանելու նպատակով, ունեն գուտ անվանողական գործառնությամբ և գովազդների մեջ մասնակցում են միայն կոնկրետ տեղեկության հաղորդմանը, այսինքն՝ այս բառերը գուրկ են խոսքը ակտիվացնելու, անցորդի կամ ունկնդրի ուշադրությունը գրավելու հնարավորությունից: Բացառված չէ, որ **քարտապան**, **քարտատեր**, **քարտանց** բառերը սկզբնապես ստեղծվել են համապատասխան միջավայրում և այնտեղից ներթափանցել գովազդային ոլորտ:

Պատահում է՝ գովազդային խոսույթում ստեղծված նորակազմությունները համատեղում են ինչպես տեղեկացնելու, այնպես էլ ներազդելու գործառնությամբ, ինչը էլ ավելի արդյունավետ է: Օր.՝ «Beeline» ընկերության սակագնային փաթեթներից մեկը հնարավորություն է տալիս համեմատաբար մատչելի սակագնով հաճախակի զանգեր կատարելու ԱՊՀ երկրներ: Փաթեթը կոչվում է «Beeline **Զանգառատ**»: Կամ՝ «ՎիվաՄեյ»-ը բջջային հեռախոսների ծառայություններից մեկը անվանել է **փողանցում** (մի կանխավճարային քարտից դրամական փոխանցում մեկ այլ կանխավճարային քարտի): Կարծում ենք՝ **զանգառատ** և **փողանցում** բառերը հաջող կազմություններ են. հասկանալի են, ունեն որոշակի իմաստ, հստակ արտահայտում են գովազդի նպատակը, բացի այդ՝ բարեհունչ են, չեն հակասում հայերենի բառակազմության օրինաչափություններին, և հնարավոր է՝ ձեռք բերեն գործածության

ավելի լայն շրջանակ: Կամ՝ **«Խաշկերույթը «Հավանա»-ում սկսված է»** («Հավանա» ռեստորան): Մեր լեզվամտածողությունը տարիներ շարունակ վարժվել է ազգային ուտեստի գովազդի այնպիսի հիշեցում-արտահայտությունների, ինչպիսիք են՝ **«Խաշի սեզոնը սկսվել է», «Ձմռան գալով՝ խաշի սեզոնը հայտարարվում է բացված», «Մկսվել է ավանդական խաշի սեզոնը»** և այլն: Մինչդեռ ռեստորանի մոտ փակցված մեծ ցուցանակը անտարբեր չի թողնում շատ անցորդների, որոնց միանգամից գրավում է հենց **խաշկերույթ** բառը: Այն ստեղծվել է **հացկերույթ** բառի նմանությամբ և, իրոք, հղացումը հաջող է: Կամ՝ Երևանում գործում է խանութ-սրճարան, որտեղ բազմատեսակ քաղցրավենիքների զգալի մասի պատրաստման հիմնական բաղադրիչը բալն է: Խանութ-սրճարանի դռանը փակցված փոքրիկ ցուցանակին գրված է՝ «Բալի «դեսպանատուն»՝ **ԲԱԼԱՍՏՈՒՆ**»: **Բալատուն** նորակազմությունը թերևս ստեղծվել է **հացատուն, թոնրատուն** բառերի համաբանությամբ: Կրկին հաջող կազմություն է, իսկ կարգախոսում բառային անսովոր գուգակցումը՝ **բալի դեսպանատուն**, յուրօրինակ ազդակ է. այն ուղղակի գրավում է անցորդի ուշադրությունը, դառնում շարժառիթ այնտեղ մտնելու (թեկուզ և հետաքրքրության համար): Ի դեպ, այս բառի համեմատությամբ **խաշկերույթ** բառը մեծ ներուժ ունի բառապաշարի գործուն շերտ թափանցելու: Այսուհանդերձ, ինչպես նշվում է ընդհանրապես նորակազմությունների առիթով, «նոր բառի ստեղծման ժամանակ գրողի նպատակը ոչ թե գրական լեզուն հարստացնելն է, այլ զգացմունքը, միտքը անհրաժեշտ նրբերանգներով, ոճական պատշաճ որակով արտահայտելը»¹: Այս առումով վերոհիշյալները թերևս բացառություն են, քանի որ (առավել ևս) գովազդային տեքստի հեղինակը, ինչպես նշեցինք, չի առաջնորդվում բառապաշարի կազմը հարստացնելու, լեզվական նոր որակներ ձևավորելու միտումով:

Այսպիսով, որքան էլ խիստ հետևողականություն ցուցաբերվի գովազդային ոլորտում խոսքային բարձր որակների պահպանության հանդեպ, միևնույնն է, գովազդային արտադրությունը, ձգտելով հնարավորինս ազդել սպառողի հոգեբանության վրա, հաճախ առաջնորդվում է խաղի՝ իրեն ձեռնտու կանոններով: Համագործածական բառերին գուգահեռ՝ գովազդային տեքստի հեղինակը հաճախ նախընտրում է նոր կազմություններ: Դրանք կարող են լինել արտառոց, ոչ այնքան ճաշակավոր, երբեմն նաև անճիշտ: Բայց հենց այդ թերություններն էլ դառնում են խոսույթի «խաղարկային» միավորները և օգնում գովազդի ճիշտ ու նպատակային հասցեագրմանը:

¹ Մելքոնյան Ս., Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Երևան, 1984, էջ 174:

**Лиана Саркисян – Неологизмы в рекламном дискурсе
современного армянского языка**

В статье рассматриваются особенности употребления неологизмов в рекламном дискурсе современного армянского языка. Особое внимание уделяется окказиональным словам и говорящим именам. Подчеркиваются недостатки, преимущества употребления этих слов, рассматриваются такие экстралингвистические факторы организации рекламного дела, которые влияют на адресата и способствуют восприятию и запоминанию рекламного текста. В контексте употребления этих слов представлены противоположные стороны языковой нормы и рекламного дискурса, также объясняются функции необычных новосозданных слов. При учете экстралингвистических факторов становится очевидным тот факт, что в основном именно недостатки, необычные структуры новых слов становятся основой для точной и целенаправленной адресации рекламного текста.

**Liana Sargsyan – Neologisms in the Advertising Discourse
of the Modern Armenian Language**

The article deals with the peculiarities of the use of neologisms in the advertising discourse of the modern Armenian language. Particular attention is paid to occasional words and speaking names. The shortcomings, the advantages of using these words are highlighted; such extra-linguistic factors of the organization of the advertising discourse that affect the addressee and contribute to the perception and memorization of the advertising text are considered. In the context of the use of these words, the opposite sides of the linguistic norm and advertising discourse are presented, as well as the functions of unusual neologisms are explained. Considering extra-linguistic factors, it becomes clear that basically it is the shortcomings, the unusual structures of new words that become the basis for precise and targeted advertising.

Рамиз Мехтиев, *Нагорный Карабах: история, прочитанная по первоисточникам*, Москва, «Аквариус», 2014, 280 с.

Ռամիզ Մեխտիև, *Հեռնային Ղարաբաղը ըստ սկզբնաղբյուրների ընթերցված պատմություն*, Սուկիշ, «Ալվարիուս», 2014, 280 էջ

Процесс формирования государства Азербайджан сопровождается разными мифотворческими построениями, призванными обосновать его древность за счет истории соседних народов. Выдвигаются претензии на армянские земли, в том числе и на Нагорный Карабах¹. Инициатором является правящий режим в Азербайджане². В общественное сознание насаждается «новый взгляд» на историю Азербайджана³.

Одним из пионеров этого подхода является руководитель аппарата президента Азербайджана академик АН Азербайджана Рамиз Мехтиев Энвер оглы, бывший секретарь ЦК КП АзССР (1982-1988), который, как заслуженный гвардеец окружения Гейдара Алиева, стал одним из столпов режима Ильхама Алиева⁴. Им осуществляются установки психотропной войны против армянской истории, что облегчает ученая степень по философии, эклектически использует источники, превращая науку в «произвольный вымысел»⁵.

Как идеологический вождь алиевского режима, он стремится поддерживать накал психотропной войны против Армении, объяснять и истолковывать исторические явления. 16 октября 2010 г. Президент Республики Армения С.А. Саргсян в г. Горисе, в ходе встречи с журналистами диаспоры, представил позицию по вопросу самоопределения Арцаха. Проблема политического статуса Нагорного Карабаха была представлена предметом психотропной войны Азербайджана против Армении, охарактеризованной как экстремистская националистическая позиция». С. А. Саргсяном сделано обобщение: «В Азербайджане академические гуманитарные науки превратились в генератор милитаристских

---

¹ В Германии издана книга «Реальная история и миф о «великой Армении» // <http://kqkiamea.az/ru/news/36>

² Президент Ильхам Алиев: Мы вернемся на все свои исторические земли // <http://ews.day.az/politics/846943.html>

³ Новый взгляд на историю Азербайджана и информационная война // <http://ze.az/new.snovuyvzglyad118838.html>

⁴ **Абсозда Ф.**, Понимая, что конец алиевского клана неизбежен, Р. Мехтиев уходит с поста главы администрации президента // <http://www.yerkramas.org/article/52300>

⁵ **Шахназарян А. И.**, Вызов науке // http://www.academhistory.am/upload/files/MEHTIEV_RUSEREN.pdf

заявлений. Даже трудно определить, где заканчивается наука и начинается угодничество марионеток»¹.

Спустя десять дней выдвинутые им положения стали предметом осмысления Р. Мехтиева, который задействовал ресурсы мультимедийного пространства для представления одной и той же гротескной публикации: вначале в газете «Бакинский рабочий»², затем в сборнике об узловых аспектах нагорно-карабахского конфликта кафедры истории ближнего зарубежья исторического факультета МГУ и информационно-аналитического центра по изучению постсоветского пространства³, осуществил отдельное издание в Тбилиси, где автор «доводит до внимания (очевидно Грузии), что армянское государство создано на исконных азербайджанских территориях»⁴.

Полный анализ опуса дан Б. А. Арутюняном и А. И. Шахназаряном⁵, что заставило Р. Мехтиева заняться перелицовкой своих установок в рецензируемой работе, объем которой обуславливает необходимость рассмотрения лишь основных положений. Прежде всего лейтмотив о том, что азербайджанцы – «исконное население Карабаха» (с. 5). Для этого используется принцип винегрета, а именно: нагромождение бездоказательных взглядов: «История Мидии, Малой Мидии, Атропатены показывает, когда и как азербайджанский народ появился на исторической сцене» (с. 35). Удревление истории молодого азербайджанского этноса призвано опровергнуть мнение, что Азербайджан как государство возник в 1918 г., а дата 1939 г. является точкой отсчета его как признанного этноса. Лишь в 1950-е годы в Азербайджане появляются национальные историки, а до этого были представители других наций, действующие в русле исторических концепций СССР. Именно они начали конструировать и удревлять историю Азербайджана, ведя конфликт с арменистикой⁶.

Сам Р. Мехтиев это косвенно подтверждает, поскольку пишет об уязвимости «довода относительно взаимосвязи между названиями “Азербайджан” и “Атурпатакан”, основанного на довольно зыбком утверждении Страбона о том, что это название происходит “от военачальника Атропата”» (с. 32).

От трансформации ахменидского сатрапа Атропата (IV в. до н. э.) после смерти базилиевса базилиевсов Александра Македонского в «Атурпата» слаще не становится. Страбонем указано: «Мидия делится на две части. Одну называют Великой Мидией... Вторая часть – это Атропатийская Мидия; свое имя она

---

¹ Выступление Президента Армении Сержа Саргсяна на встрече с журналистами армянской диаспоры (Горис, 16 октября 2010 г.) // <http://www.arm-today.info/?Lang=Ru&NewsID=33106>

² Мехтиев Р., «Горис 2010: сезон театра абсурда». Бакинский рабочий // <http://www.1news.az/articles.php?secid=4&itemid=2010102810464704>

³ Арутюнян Б. А., Фальсификация на государственном уровне // Вопросы истории и исторической географии восточных регионов Армении и Агванка, Ереван, 2016, с. 320-345; <http://studydoc.ru/doc/2728490/>

⁴ Мехтиев Р., Горис – 2010; сезон театра абсурда, Тбилиси, 2010, с. 92 // [http://nogenocide.ru/webroot/upload/files/GORUS-2010%20\(RU\)_new\(1\).pdf](http://nogenocide.ru/webroot/upload/files/GORUS-2010%20(RU)_new(1).pdf)

⁵ Арутюнян Б. А., указ. соч., с. 320-345, Шахназарян А., От шумеров до Турана – в поисках истории Азербайджана // <http://www.armin.am/images/menus/2463/Shakhnazaryan.pdf>

⁶ Мифы и образы «врага» в исторической науке и учебниках по истории независимого Азербайджана // <http://www.amudarya.net/fileadmin/amudar/bs/ay.pdf>

получила от военачальника Атропата, который не допустил, чтобы эта страна, как часть Великой Мидии, также стала подвластна македонцам»¹.

Поэтому азербайджанские исследователи истории древних времен используют подменную уловку понятий: «В I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. на землях Азербайджана существовали такие могущественные государства, как Манна, Скифское царство, Атропатена и Албания. Эти государства сыграли важную роль в повышении культуры государственного управления, в культурно-экономической и этнополитической истории страны, а также в процессе формирования единого народа на территории Азербайджана»².

Современный Иран отказывается рассматривать Атропатакан как часть Закавказского Азербайджана. Представитель организации культуры Ирана и исламской ориентации по международным вопросам Сайедреза Мир Мохаммади относительно фальсификации истории в Азербайджане отмечает: «Обращаясь к истории, мы можем ее изучать, а не переписывать. В настоящее время нам необходимо изучить историю Кавказа, в частности Азербайджана, и мы должны нести ответственность за это». Необходимость ответственности за исторические исследования связана с возможными последствиями: «Молодое поколение Азербайджанской Республики растет с этими представлениями, и подобный вызов стал серьезной угрозой. Если это будет продолжаться, будущие поколения Азербайджана будут считать нас своими врагами»³.

Основания для такого подхода имеются, поскольку иранцам доподлинно известно, что в начале XIX в. территория современного Азербайджана входила в состав персидской провинции Азербайджан с центром в Тавризе под руководством наследного принца Аббас-Мирзы. Отсюда механическое переименование части Восточного Закавказья после вхождения в состав Российской империи, на основе Туркманчайского договора 10 февраля 1828 г., когда сюда вновь водворились ханские семьи с подачи И.Ф. Паскевича под руководством Ага-Мир-Фетте муджтехида Тавризского. Именно группировка части тюркоязычной элиты постепенно стала вносить этноним «азербайджан», заимствованный от персидской провинции Азербайджан, отсюда стремление использовать понятие «Восточный Азербайджан» вместо понятия «Восточная Армения».

После присоединения Карабахского ханства к Российской империи в 1805 г. и Туркманчайского договора его национальный состав, по финансово-камеральному описанию 1832-1834 гг.⁴, имел следующий вид: «По происхождению обитатели Карабаха суть: армяне, татары, курды и несториане». Дана характеристика армян: «Армяне суть потомки древнейшего народа в Азии и одного из первых, просветившихся светом Христианской веры»⁵.

---

¹ Кто такой Атропат? - Когда он жил и чем прославился? // <https://otvet.mail.ru/question/18142280>

² Азербайджанская государственность с древнейших времен до принятия ислама // <http://www.azerbaijan.az/History/Middle/middler.html>

³ Иранский чиновник: из-за политики Баку по фальсификации истории будущие поколения Азербайджана будут считать азербайджанцев врагами // <http://www.yerkramas.org/article/115126>

⁴ Тунян В. Г., Административно-экономическая политика самодержавия России в Закавказье I пол. XIX в., Ереван, 2003, с. 150-154.

⁵ Обзорение Российских владений за Кавказом, в статистическом, топографическом и финансовом отношениях, ч. III, СПб., 1836, с. 274.

Представлены в Карабахе «кочевые татары»¹: «Татары, называющие себя мусульманами, в отличие от персиян, которых именуют кизилбашами, арахли, каджарами, и турок, коих называют османами, состоят из разных племен: дживаншир, дерчасайли, подразделяющиеся на такля и муганли, Джибраили, Саржали, Соуфли, Гягили, Ходжал-Сахли, Джинли, Делагарда, Кенгерли, Имирли и другие. Названия эти заимствованы или от имен их родоначальников, или от ремесел, коими они прежде занимались»². Наличие «мусульманских кочевых племен» в Карабахе постпред Азербайджана в ООН счел недопустимым в послании к генеральному секретарю³.

В этом контексте интерес представляет концепция этногенеза азербайджанцев Р. Мехтиева, состоящая из ряда периодов:

- 1) 1825-1878 гг., в составе Российской империи появляются первые энциклопедисты-интеллигенты (А. Бакиханов, М. Казибек, М. Ахундов) и сословие «мусульманское духовенство», ставшее критерием идентификации этнических масс;
- 2) 1878-1904 гг. – второе поколение тюркоязычной интеллигенции, с основания в 1875 г. Г.Зардаби газеты «Экинчи» («Пахарь») в Баку на «азербайджанском» языке и предложения М. Шахтагинского в 1891 г. в газете «Кешкюль» ввести название «азербайджанские тюрки», чтобы обозначить местожительство и тюркское самосознание;
- 3) с 1905-1907 гг. до мая 1918 г., консолидация общественного сознания вокруг «идеи тюркизма» на основе проекта создания национально-территориальной автономии в Российской империи;
- 4) май 1918 – конец апреля 1920 гг., создание Азербайджанской Республики Национальным Советом в Тифлисе, со временной столицей в Гяндже, и время борьбы за национальную независимость;
- 5) с 28 апреля 1920 г. до начала 1988 г. – интернациональный советский строй, официальный русский язык и игнорирование национальных интересов;
- 6) в 1987-1988 гг. началось политическое пробуждение азербайджанского этноса, ставшее национально-освободительным движением после бакинских событий 20 января 1990 г. Возникшая государственность в основу своей политики положила «тюркское начало» как национальную идею;
- 7) лето 1993-2003 гг. – создание общественно-политической стабильности на основе формирования идеологии «азербайджанизма»⁴. В итоге на Кавказе появился новый этнос.

Данный процесс формирования азербайджанского этноса на Кавказе представляет собой интересный подход к осмыслению консолидации тюркоязычных и мусульманских групп в молодой этнос, где использованы разные компоненты от разных учений: от русского марксизма – роль интеллигенции и

---

¹ Там же, с. 256.

² Там же, с. 274, 275.

³ Баку жалуется в ООН на слова Саргсяна о «мусульманских кочевых племенах» в Карабахе // <http://www.epress.am/ru/2010/11/06/.html>

⁴ Мехтиев Р., «Армянам трудно понять, как различные этнические группы мирно проживают в едином государстве» // <http://vesti.az/news.php?id=139450>

разночинцев, евроазиатства и пассионаризма Л.Гумилева – значение политической элиты, насаждающей тюркизм, с точки зрения маккиавеллизма. Противоположная тенденция пропаганды азербайджанизма заключается в представлении национальной идентичности от албанцев, которые проживали по северному берегу реки Куры.

Однако этногенез рассматривается лишь как развитие национальной идеи в указанные Р. Мехтиевым периоды. Осознавая разлад между представляемым процессом азербайджанской нации и стремлением к созданию Большого Азербайджана, он представляет существование вначале азербайджанской государственности без азербайджанцев: «Азербайджанская государственность на протяжении тысячелетий переживала периоды становления, расцвета и упадка».

Шаткость державного подхода с реальным этногенезом преодолевается положением об полиэтнической культуре, позволяющим выдвигать разные территориальные и конфликтные претензии: «Азербайджанская нация формировалась как плавильный котел, в котором отражается единство исторического пути всех проживающих на территории Азербайджана этносов. Здесь, наряду с мощным тюркским, присутствует иранское, арабское начало, албанский пласт, другие древние этносы, все они естественным образом веками ассимилировались в единый народ, обретая черты, компоненты национальной идентичности азербайджанцев».

Все это приводит к стремлению сохранить и приумножить советский формат территории Азербайджанской Республики на основе мифотворческого тезиса о неавтохтонности. Отсюда стремление Р.Махмудова оспорить древность армянского этноса в регионе: «Чего стоит, например, заявление о том, что армяне – единственная нация, история которой не прерывалась со дня их происхождения в древности. Конечно, это абсурд. Подобные заявления не укладываются в существующие научные схемы, так как противоречат принципам этногенеза»¹.

При этом культурно обходится вопрос о времени и месте появления тюркоязычных и мусульманских племен на Кавказе. Им выделена многоликая трактовка понятия нации в Азербайджане: XIX в. – религиозная общность; начало XX в. – религиозная и социальная составляющая; с формирования парламента Азербайджана в 1919 г. появляется политическая составляющая; с приобретения независимости в 1991 г. на смену “советскому гражданину” приходит этническая идентификация. По существу этническое наименование производится от наименования государственного места проживания, куда включаются и другие национальности: “Тезис “азербайджанцем может считаться тот, кто себя им чувствует” актуален не только для тех, кто родился азербайджанцами, но и для тех, кто, не имея этнической привязки, являются гражданами страны. Азербайджан за последние годы стал родиной всех азербайджанцев и получил статус носителя универсальных ценностей”².

---

¹ Мехтиев Р., Современная национальная идея обогащается тем, что гражданин ощущает себя частью государства // <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/1957602.html>

² Там же.

У Мехтиева нация представляется как политико-географическое понятие, являющееся составной частью голограммы “Азербайджанизм”: страна Азербайджан – значит, все азербайджанцы. Если же расширить границы Закавказского Азербайджана за счет соседних народов, то прибавится и количество азербайджанцев. Ловкая манипуляция пропаганды, а последствия – политические. Все внутренние проблемы Азербайджана решаются за счет мифотворческого изыска.

В противоположность подходу неавтохтонности армян, изучение материалов пещер в карабахском селе Азох показывают наличие генетической связи между людьми, проживающими семь тысяч лет тому назад, и современными армянами. Их исследователь, доктор биологических наук, профессор Л. Епископосян, отмечает: «Армяне – единственный автохтонный народ Армянского нагорья, они не переселялись из других регионов»¹. Экспертиза структур ДНК древних людей осуществлена в Копенгагенском университете генетики².

С точки же зрения самой концепции этногенеза Р. Мехтиева у армян все наоборот, которые, по его словам, переселились на Кавказ из Малой Азии в XIX-XX вв. (с. 48). В другом месте он несколько расширяет время армянского представительства на Кавказе: «Армяне (хаи) до середины XV века на Южном Кавказе почти не жили» (с. 79).

Историкам известны разные толкования понятия Кавказ. Современный подход в Российской Федерации охватывает территории постсоветского пространства – Северный Кавказ и Закавказье³. В XIX в. имелся свой подход: Передний Кавказ, Закавказские провинции, Закавказье. Лишь в 1842 г. происходит начало объединения региона в единое целое, когда генерал А.И. Нейдгарт назначается начальником Кавказа с резиденцией в Тифлисе. В 1845 г. наместником Кавказа был назначен князь М.С. Воронцов⁴, а после упразднения наместничества Кавказа управление Закавказским и Закавказским краем в 1882 г. было поручено князю А.М. Дондукову-Корсакову⁵.

Сама территория Закавказья представляет собой восточную часть Армянского нагорья – исторической родины армян – до реки Кура. При этом армяне, в отличие от азербайджанцев, имеют непрерывную историю и государственность до сегодняшних дней в регионе⁶.

Армяне в регионе фиксируются с древнейших времен, архидревность которых фиксирует Бехистунская надпись 520 г. до н. э. царя Персии Дария I⁷. На государственном уровне христианское духовенство существует с 301 г., с начала V века имеется национальная письменность, развитая интеллигенция, создавшая «золотой век» армянской письменности, заложившей пассионарность

---

¹ Уникальная находка в Карабахе: гены древних людей идентичны армянским // <https://ru.armeniasputnik.am/culture/20161118/5523234>

² Мехтиев Р., Пытаются всячески исказить историю соседних народов, в том числе историю азербайджанского народа // <https://laptai.lt/памиз-мехтиев/>

³ Геополитическое понятие Кавказ // <http://freecaucasus.eu/geopolit.html>

⁴ Тунян В. Г., Административно-экономическая политика самодержавия России в Закавказье в I пол. XIX в., Ереван, 2003, с. 84, 85, 89.

⁵ Тунян В. Г., Политика самодержавия России в Закавказье XX – нач. XX вв., Ереван, 2008, с. 48.

⁶ Мелконян А., На страже исторической правды // <http://www.aniv.ru/archive/23>

⁷ Армения в эпоху Ахменидов // <http://www.sar-sevan.ru/armeniya-v-epokhu-akhemenidov>

христианской идентичности. Хотя аналогичный процесс на языческой основе происходил до нашей эры.

Из самой концепции Р. Мехтиева вытекает древность армян по сравнению с азербайджанцами, что не умаляет их достижения как молодого этноса и является важным компонентом зрелости национальной идентификации. Указание же, что части Восточной Армении до Куры – исторической родины – такие, как Арцах, входили в состав «Великой Армении» (раздел Армении на Великую и Малую осуществили греки и римляне, а на Западную и Восточную – в 387 г. Византия и Персия) всегда¹ воспринимается в штыки мифотворцами².

Хотя римский историк Куций Руф отмечает, что в битве при Гавгамелах 331 г. до н. э. в составе персидской армии сражались армяне из Великой и Малой Армении (*maioris Armeniae, Armenii minors*)³.

Появление понятий Западная и Восточная Армения связано с разделом Великой Армении в 387 г., на основе соглашения императора Византии Феодосия I Великого и персидского царя Шапура III. Если самостоятельность первой оказалась кратковременной, то в Персидской Армении – $\frac{3}{4}$ Великой Армении – династия Аршакидов просуществовала до 428 г.⁴ На основе этих двух частей Армении с 885 г. по начало 1045 г. развиваются царство Багратуни в Араратской стране и династия Арцруни в Ванском регионе⁵.

В это время существовали и локальные царства, такие, как Сюникское, Ванандское, Ташир-Дзорагетское и Парисоское в Арцахе. Из них наиболее долговечным оказалось царство Сюникское X-XII вв., а из других форм армянской государственности – княжество Хаченское (IX-XVI) и меликства Арцаха (Малый Сюник) – XVII-XVIII вв.⁶

После Февральской революции, по мнению Р. Мехтиева, начинает формироваться «новый Южный Кавказ», где возникшая в 1918 г. Азербайджанская Республика представляется первой на Востоке «демократическим» образованием с парламентской формой правления. При этом умалчивается, что изначально она была запланирована как государство-экспансионист, призванное создать Большой Азербайджан (с. 144). «Актом о независимости» от 28 мая 1918 г. (п. 1) Азербайджанская Республика провозглашена располагающейся на территориях Восточного и Южного Закавказья⁷, т.е. на армянских территориях.

Следствием этого стал этноконфликт армян и закавказских тюрков⁸. Возникла проблема принадлежности Карабаха. Признавая, с одной стороны, временную подчиненность Нагорного Карабаха в составе Азербайджана, согласно решению

---

¹ Карлов Б., История армянского народа // <https://sheba.spb.ru/shkola/istoria-armenia-1980.htm>

² «Миф о «Великой Армении»: факты и доказательства» // <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2594>

³ Саяс С., Великая Армения и скулеж продажных лжецов // <http://voskanapat.info/?p=16748>

⁴ Раздел Армении между Римом и Ираном // <https://www.google.am/search?q=>

⁵ Армянские царские династии // <http://www.bvahan.com/armenianway>

⁶ Тунян В. Г., Историческое пристрастие Азербайджана к истории Армении, Ереван, 2013, с. 51, 52 // <http://www.historyofarmenia.am/images/menus/138/Tunyan.pdf>

⁷ Акт независимости Азербайджана (28 мая 1918 года) // <http://www.azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Docu%20ments/ru/04.pdf>, Балаев А., Мамед Эмин Расулзаде, М., 2009, с. 106.

⁸ Балаев А., Политика дашнакского правительства Араратской республики в отношении азербайджанцев // <http://1905.az/ru/>

VII съезда Национального совета армян Карабаха от 15 августа 1919 г., Р. Мехтиев, с другой стороны, «спорность этой территории» ставит в вину наркому иностранных дел РСФСР Г. Чичерину: «Хотя в 1919 году, при обоюдном согласии армян и азербайджанцев, вопрос мог найти свое решение в рамках Азербайджана» (с. 165).

Реализацию этой перспективы включения армян Арцаха в состав Азербайджанской Советской Республики Р. Мехтиев приводит в следующем виде. Пленум Кавбюро ЦК РКП(б) 5 июля 1921 г. постановил: «а) Исходя из необходимости национального мира между мусульманами и армянами и экономической связи Верхнего и Нижнего Карабаха, его постоянной связи с Азербайджаном, Нагорный Карабах оставить в пределах Азербайджанской ССР, предоставив ему широкую областную автономию с административным центром в г. Шуше, входящим в состав автономной области» (с. 166).

Здесь допущены важные передежки. Карабахский вопрос был рассмотрен вначале 4 июля 1921 г. на пленуме Кавбюро ЦК РКП(б). Рассмотрению подлежали два подхода: азербайджанский – «А. Карабах оставить в пределах Азербайджана» и Б. Провести референдум «во всем Карабахе» с участием армян и мусульман» – и армянский: «Нагорную часть Карабаха включить в состав Армении». Ход голосования имел следующие результаты.

Таблица

4 июля 1921 г.	
Пункты голосования – За	Против
<p>А. Карабах оставить в пределах Азербайджана – Нариманов, Махарадзе и Назаретян.</p> <p>Б. Плебисцит провести по всему Карабаху – Нариманов, Махарадзе.</p> <p>В. Нагорную часть Карабаха включить в состав Армении – Орджоникидзе, Мясников, Киров, Фигатнер.</p> <p>Г. Плебисцит провести только в Нагорном Карабахе, т.е. среди армян – Орджоникидзе, Мясников, Киров, Фигатнер и Назаретян¹.</p>	<p>А. Орджоникидзе, Мясников, Киров и Фигатнер.</p>

По итогам Кавбюро постановило: «Нагорный Карабах включить в состав ССР Армении, плебисцит провести только в Нагорном Карабахе»². Последнее означало включение в референдум не только армянского, но и мусульманского местного населения. При доминировании армянского населения итоги референдума населения были заранее predeterminedены. В 1923 г. численность армян в составе населения Нагорного Карабаха равнялась 149600 человек³.

¹ Барсегов Ю. Г., Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике, т. 1, М., 2008, № 684, с. 638, 639 // <http://www.nkr.am/content/files/BarsegovNagornyKarabagh1.pdf>

² Там же.

³ Тунян В. Г., Карабахский конфликт, Ереван, 1998, с. 8.

Под давлением Московского центра 5 июля 1921 г. состоялось новое заседание Кавбюро ЦК РКП(б) по Карабахскому вопросу. По инициативе Орджоникидзе и Назаретяна принимается решение о пересмотре постановления предыдущего Пленума о Карабахе. Без голосования было принято постановление о предоставлении автономии Нагорному Карабаху в составе Азербайджана. ЦК Азербайджана поручалось определить границы и объем автономии Нагорного Карабаха, согласовать с ЦК Армении кандидатуру чрезвычайного комиссара края, с представлением на утверждение Кавбюро ЦК (пункты б, в, г.)¹. Естественно, Р. Мехтиев умалчивает весь драматизм решения Карабахского вопроса.

Аналогичное насилие было осуществлено над Нахичеванской автономией в составе АрмССР, но при содействии турок в форме Московского договора 18 (16) марта 1921 г. и Карсского договора от 13 октября 1921 г.².

В результате Советский Азербайджан приобрел статус мини-державы в Закавказье. При этом проявлено стремление обойти тезис о «втором армянском государстве» при надуманном утверждении «об арменизации региона и прилегающих к нему районов для увеличения численности армянского населения» (с. 172, 173). Между тем, тезис о «втором армянском государстве» действителен. АзЦИК Советов от 31 июля 1923 г. в республике ввел трехязычный статус: тюркский – государственный, русский – делопроизводственный, армянский – в Нагорном Карабахе.³ В декрете отмечалось: «Языком сношения с Автономной Карабахской областью является армянский»⁴. На это Советский Азербайджан пошел, чтобы не допустить создания Зангезуро-Карабахской Республики, подчиненной руководству ЗФСР⁵.

Между тем Азербайджан стал на путь деарменизации Нагорного Карабаха: от 300 тыс. армян, с учетом выделенного армянского населения Нагорного Карабаха, оно в 1979 г. составило 140 тыс.⁶. Соответственно, вся территория Нагорно-Карабахской Республики, существующей с 1991 г., является не оккупированным, а ее освобожденным пространством⁷. Все это приводит к стремлению сохранить и приумножить советский формат территории Азербайджанской Республики на основе мифотворческого тезиса о неавтохтонности.

Р. Мехтиев стремится представить Армению инициатором Карабахской войны. Но реальная позиция Армении представлена Бишкекским протоколом перемирия от 5 мая 1994 г., где зафиксировано поражение Азербайджана. В нем указывалось: «Поддержав Заявление Совета глав-государств СНГ от 15 апреля 1994 года, высказали готовность оказать полную поддержку усилиям глав и представителей исполнительной власти по прекращению вооруженного про-

---

¹ Барсегов Ю. Г., указ. соч., № 685, с. 639.

² Казанджян Р. В., К предыстории самоопределения Нагорного Карабаха, М., 1997, с. 12; Ղազանձյան Ր. Վ., Հայաստանի 1920-1940 թթ., Երևան, 2006, էջ 113, 114:

³ Барсегов Ю. Г., указ. соч., № 705, с. 652, 653.

⁴ Там же, с. 653.

⁵ Там же, № 702, с. 650.

⁶ Золян С., Карабахский конфликт в контексте СССР // <http://armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/3.html>

⁷ Нагорный Карабах: ключи урегулирования // <http://ru.aravot.am/2014/05/19/179569>

тивоборства и ликвидации его последствий путем скорейшего заключения соответствующего соглашения».

Под протоколом стоят подписи представителей трех противоборствующих сторон: Азербайджана, Нагорно-Карабахской Республики и Армении – А. Джалилова (подпись Р. Гулиева), К. Бабурияна, Б. Араркцяна, а также посредников – В. Шумейко, М. Пермикулова, В. Казимирова и М. Кротова¹. Как вскоре выяснится, ошибкой армянской стороны явился отказ от дальнейшего продолжения военных действий для принуждения Азербайджана к заключению мира.

Бишкекское соглашение означало признание самоопределения Нагорного Карабаха. Однако Р. Мехтиев с позиции реваншизма стремится повернуть историю вспять: «Право на самоопределение армян Карабаха – это то, что Азербайджанская Республика в состоянии обеспечить своему армянскому населению». Мотивацией подхода указывается наличие Республики Армения (с. 278). Хотя официальный Азербайджан исповедует «братскую» доктрину: «одна нация – два государства» (Турция и Азербайджан)². В самом Азербайджане после Сумгаитской трагедии февраля 1988 г.³ и январских событий 1990 г. в Баку армян не осталось⁴.

Отказ от принципов историзма и самоопределения ведет к политической иммобильности, исключения этнической группы из процесса национальной идентификации и самоопределения. Тем более что Закавказский Азербайджан требует применения этих принципов к Иранскому Азербайджану, поднимая тему «разделенного народа»⁵. В то же время Р. Мехтиев стремится представить Азербайджан невинным агнцом, т.е. беззащитным государством (с. 207).

Эту работу Р. Мехтиева, чтобы подчеркнуть ее академическую значимость, перевели на все доступные языки мира – таджикский, арабский, турецкий, русский, украинский, английский, испанский и прочие, как будто были сомнения в признании ее мифотворческих достоинств. Использованы возможности посольств с упором на «достоверности исторических фактов»⁶. Мифотворческий труд провозглашен победой «азербайджанской историографии»⁷.

Между тем работа содержит все те же стандартные агитационные штампы: азербайджанские земли, разделение Азербайджана, затаянность нагорно-карабахского конфликта, обвинения в выборке данных армянской стороной, фальсификация армянского этногенеза, неавтохтонности армян на Кавказе, принадле-

---

¹ Бишкекский протокол // <http://www.nkr.am/ru/the-bishkek-protocol/43/>

² Одна нация – два государства // <http://www.anl.az/down/meqale/kaspi/kaspiiyul2009/85900.htm>

³ Сумгаитская трагедия в свидетельствах очевидцев // <http://www.sumgait.info/sumgait/thesumgaittragedy/sumgaittragedy-introduction.htm>

⁴ Было страшно быть в Баку армянином в январе 1990 года // <http://hayasa-news.com/baku1990/>

⁵ Абасов А., Азербайджан и Иран: противоречия и перспективы развития отношений // <http://theanalyticon.com/?p=478&lang=ru>

⁶ Мехтиев Р., Нагорный Карабах: история, прочитанная по источникам // <http://www.trend.az/Azerbaijan/karabakh/2522778.html>; <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2103>; <http://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/2664116.html>

⁷ Книга «Нагорный Карабах: история, прочитанная по источникам» - большая победа нашей историографии // <http://www.memo.ru/d/214333.html>

ность Арцаха-Карабаха Азербайджану, христианские памятники Азербайджана сфальсифицированы армянами и проч.¹.

Все настолько однообразно и серо, не соответствует уровню ученого-философа, а причиной тому – статус Адепта мифотворчества. «Исторический сумбур» идеолога азерпропа имел нацеленность². Решалась задача – разжигание армянофобии. Азербайджанцев готовили к четырехдневной войне 2-5 апреля 2016 г. против Армении.

ВАЛЕРИЙ ТУНЯН

---

¹ Мехтиев Р., Нагірний Карабах: історія, прочитана за джерелами, Київ, 2014, с. 3-17.

² Тунян В. Г., «Исторический сумбур» в Армянском вопросе // «Акунк», 2017, № 1, с. 35-46.

Петросян Ю. А., Османская империя: могущество и гибель (изд. второе, испр.), Санкт-Петербург, «Наука», 2017, 350 с.

Պետրոսյան Կ. Ա., Օսմանյան կայսրություն. հզորություն և անկում (երկրորդ, լրացված հրատարակություն), Մանկու-Պետերբուրգ, «Նախկին», 2017, 350 էջ

В конце XX века, в условиях изменения мировых политических реалий, Турция, отказавшись от принципа Мустафы Кемала Ататюрка «Мир в стране, мир во всем мире», начала вести активную внешнюю политику, направленную на усиление своего присутствия на Ближнем Востоке и на постсоветском пространстве. Эта тенденция еще более усилилась после прихода в 2002 г. к власти «Партии справедливости и развития». Следуя доктрине неоосманизма, турецкие руководители пытаются в некотором смысле возродить османские традиции и распространить свое влияние на всю территорию бывшей империи. Более того, риторика турецких чиновников разного уровня, в том числе самого экс-премьера, а ныне президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана, опирается на идею воскрешения османского наследия. На современном этапе для этого особенно действенными оказываются методы так называемой «мягкой силы», которые активно применяются в турецкой пропаганде. Например, многомиллионными тиражами издаются историко-детективные, историко-любовные, историко-бытовые романы, снимаются яркие, высокобюджетные фильмы и сериалы по историческим мотивам, распространяя таким образом символы утраченного могущества в собственном обществе. А переводы этих произведений, доступные на многих языках мира, преподносят массовому зрителю турецкую версию событий во всем мире и формируют выгодное для турок восприятие тех или иных явлений прошлого.

В таких условиях растет интерес и к Османской империи, и к современной Турции, увеличивается спрос на научную и научно-популярную литературу по данной тематике. И, несмотря на то, что в современную эпоху цифровых технологий достаточно легко найти информацию по любому вопросу, остаются востребованными научные труды, действительно профессионально освещающие те или иные проблемы исторического прошлого.

Именно таким трудом является монография доктора исторических наук, профессора Ю. А. Петросяна (1930-2011), впервые опубликованная в 1990 г. Рецензируемое нами второе издание вышло в свет, как указано в предисловии, «с некоторыми незначительными, чисто редакторскими изменениями авторского текста» (с. 7). Отметим, что Ю. А. Петросян – один из видных представителей советской школы тюркологии, автор нескольких десятков научных монографий и статей по истории Османской империи, многие из которых были переведены на английский, немецкий, турецкий, армянский языки¹.

---

¹ Подробную биографию Ю.А. Петросяна и список его публикаций можно найти на официальном сайте Института восточных рукописей РАН. См. http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?Itemid=&option=com_personalities&person=254

Книга охватывает всю историю Османской империи, от формирования Румского султаната Сельджукидов (1077 г.) до поражения Османской Турции в Первой мировой войне. Несмотря на практически тридцатилетнее существование, она и сегодня не потеряла своей актуальности и важности в качестве доступного исследования по истории Османской империи. Без лишних деталей, глубинного анализа и применения узкоспециальной терминологии автор представляет в хронологическом порядке историю становления, развития, расцвета и падения государства османов, а также все главные вехи истории этой страны.

Кроме исторических фактов, читатель знакомится в некоторой степени и с общественно-политическим строем, особенностями экономической системы Османской империи. В частности, автор достаточно подробно представляет тимарную систему¹ и институт вакуфов² (с. 115-124). Очень многогранен и интересен рассказ о средневековом Стамбуле, который дает достаточно четкое представление о социально-экономическом строе и этническом составе города после его перехода от византийцев к туркам (с. 91-112).

Надо отметить, что культурная, а также бытовая стороны жизни империи практически не освещены, хотя автор, вероятней всего, и не ставил перед собой такой задачи. Практически не останавливаясь на таких вопросах, Ю. А. Петросян достаточно подробно, однако, освещает историю начала книгопечатания в Турции, делая особый акцент на личности османского общественного деятеля венгерского происхождения, основателя первой турецкой типографии Ибрагима Мютефферики (1670-1745) (с. 181-187). Однако он не упоминает о том, что задолго до этого в Константинополе армянами и греками были открыты типографии.

Изданная на закате СССР рецензируемая книга все еще несет на себе отпечаток того времени, о чем свидетельствуют ссылки в тексте на К. Маркса и В.И. Ленина. К требованиям советской эпохи следует также отнести и утверждение, что «большой отклик в стране (Османской Турции – *Н. П.*) вызвали революционные события в России. Уже Февральская революция 1917 г. оказала значительное влияние на народные массы Османской империи, резко усилив антивоенные настроения в армии и на флоте... Большую роль в пропаганде идей мира и свободы сыграли многочисленные турецкие военнопленные, которым Советское правительство разрешило возвратиться на родину» (с. 327), а также некоторая «гордость», с которой автор констатирует признание советскими властями Республики Турция и оказание ей помощи: «В эти тяжелые для Турции годы турецкий народ получил большую моральную и материальную поддержку от молодой Советской Республики. Она оказалась первой в мире страной, признавшей правительство ВНСТ (Великое Национальное Собрание

---

¹ Тимарная система – основа военно-административного и социально-экономического устройства государства. Обычное тимарное владение включало одну-три деревни, приусадебное хозяйство самого держателя, пахотные земли, виноградники, сады и огороды. Тимарами считались владения, дававшие в год до 20 тыс. акче дохода. Большинство тимаров приносило их держателям от 3 тыс. до 10 тыс. акче, а немалое число мелких тимаров давало и менее 3 тыс. акче в год.

² Вакуф (вакф, араб. وقف, тур. vakıf) – в мусульманском праве имущество, переданное государством или отдельным лицом на религиозные или благотворительные цели. Подробнее см. **Шлыков П. А.**, Вакуфы в Турции: трансформация традиционного института, М., 2011.

Турции – Н. П.). Последующее развитие советско-турецких отношений, в частности, заключение в 1921 г. советско-турецкого договора о дружбе и братстве, усилило мощь национально-патриотических сил» (с. 330-331). Между тем доподлинно известно, что Мустафа Кемаль, воспользовавшись стремлением советских властей экспортировать революцию, принял помощь советского правительства, однако после этого никогда не покровительствовал коммунистическим силам Турции, более того, на протяжении всего XX века эти силы подвергались гонениям в своей стране¹.

Отметим, что в рецензируемой книге очень мало оценок тех или иных явлений, людей. Ряд спорных в турецкой историографии вопросов автор обходит стороной, предпочитая просто представить ход исторических событий, констатировать факты, не вдаваясь в подробности их трактования. Тем более, интересен тот факт, что Ю. А. Петросян, останавливаясь на личностях лидеров младотурецкой партии «Единение и прогресс» Энвера и Джемала, отмечает, что «младотурецкие хозяева страны творили все, что хотели. Энвер-паша любил повторять: “Нет закона – создай закон”» (с. 320-321).

Важно отметить то, что Ю. А. Петросян в контексте политики «зулюма» султана Абдул-Гамида II упоминает о резне армян 1894-1896 гг. (с. 282). В главе «Гибель султаната», обращаясь к внутривнутриполитическим проблемам Турции в годы Первой мировой войны, он пишет о Геноциде армян, указывая на то, что 1.5 миллиона армян было убито и сотни тысяч были вынуждены бежать из страны. Автор отмечает о героическом сопротивлении армян Вана, Шатаха, Урфы, Сасуна и других районов. Цитируя французского публициста Ренэ Пинона, Ю. А. Петросян называет депортацию армян «коварно замаскированным смертным приговором» (с. 323).

Хотелось бы отметить, что библиографический список (с. 333-342) свидетельствует о том, что при написании книги было использовано огромное количество источников на разных языках. Это обстоятельство делает рецензируемую работу еще более ценной. Конечно, изложить историю шести столетий на 350 страницах нелегко, и, естественно, что Ю. А. Петросян отказался от детального, многомерного исследования, сделав основной акцент на политической составляющей. Вместе с тем, в отличие от появляющихся на книжных полках изданий непонятного происхождения, в которых переплетаются правда и вымысел и которые нацелены на сенсацию, его книга – действительно важное, интересное и надежное исследование, пополняющее знания по истории Османской империи. Она будет полезна как студентам-востоковедам, историкам, политологам, так и широкому кругу читателей.

НАИРА ПОГОСЯН

---

¹ О развитии коммунистического движения в Турции см. **Landau J. M.**, *Radical Politics in Modern Turkey*, Brill, 1974, а также *Development of Anti-Communism in Turkey during the “Foundation” Period* // <https://www.iccr.gr/en/news/Development-of-Anti-communism-in-Turkey-during-the-Foundation-period/> (дата обращения – 20.04.2018)

ԼՈՒՄԻՆԵ ՄԱՀԱԿՅԱՆ,
ԴԻԱՆԱ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳԻՐԻ
ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ԸՆԴԳՐԿՈՒՄՆԵՐԸ

Բանալի բառեր – տարեգիրք, սալնամե, թանգիմաթ, վիճակագրություն, Օսմանյան կայսրություն

Օսմանյան կայսրության դիվանական նյութերի մեջ աղբյուրագիտական կարևոր արժեք են ներկայացնում սալնամեները, որոնք կիրառության մեջ են XIX դարի 40-ական թվականներից: Սալնամե (Sâlnâme) բառը ունի պարսկական ծագում և թարգմանաբար նշանակում է «տարեգիրք» (sal-տարի, name-գիրք): Թուրքիայի Հանրապետությունում հրատարակված սալնամեները ստացել են «յըլլըք» (Yıllık)¹ անվանումը: Արևմտյան լեզուներում սալնամեին համարժեք են “Annuaire”, “Annus”, “Almanach”, “Year Book” անվանումներով գրքերը²:

Սալնամեները փոխարինեցին օսմանյան աշխարհագիր մատյաններին³ բովանդակային առումով որոշակի տարբերություններով և հավելումներով, առավել ընդլայնված թեմատիկ ընդգրկումներով: Սալնամեներում մեկ տարվա կտրվածքով գրանցվում էին տեղեկություններ զանազան՝ առևտրին, գյուղատնտեսությանը, հողագործությանը, տնտեսությանը, զիտությանը, արվեստին, պատմությանը, պետական պաշտոնյաներին առնչվող իրադարձությունների մասին, ինչպես նաև՝ ըստ նահանգների և գավառների՝ բնակչության վիճակագրությունը ներկայացնող աղյուսակներ: Իբրև վավերագրեր որակվող սալնամեները դասվել են սկզբնաղբյուրների թվում⁴:

Հարկ է նկատել, որ օսմանյան սալնամեների համար որպես նախատիպ ծառայել են եվրոպական տարեգրքերը, որոնցից առաջինները լույս են տեսել

¹ Տե՛ս **Duman H.**, Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliografisi ve Toplu Kataloğu, Ankara, 1999, c. 1, s. 1:

² Տե՛ս **Kahraman S. A.**, İlimiye Salnamesi, İstanbul, 1998, s. 12:

³ Օսմանյան աշխարհագիր մատյանների մասին մանրամասն տե՛ս **Մահակյան Լ.**, Բարձր Հայքի, Բաբերդ, Սպեր, Դերջան գավառների տեղանուններն ու ժողովրդագրությունը XVI դարի օսմանյան աշխարհագիր մատյաններում, Երևան, 2007, էջ 4-76:

⁴ Տե՛ս **Միլլանոլլու Ջ.**, Հայկական տարեգրքեր // <http://akunq.net/am/?p=9108>

XV դարում նախ Վիեննայում, իսկ ավելի ուշ՝ Հունգարիայում: 1448 թ. Գերմանիայում տպագրվել է «Ալմանախ» («Almanach») վերնագրով տարեգիրքը: XVI դարից ի վեր վեց ամիս պարբերականությամբ տարեգրքեր են հրատարակվել Քյոլն քաղաքում¹: Ժամանակի ընթացքում Արևմուտքում այս մատյանների կազմման և տպագրության ձևը կատարելագործվում է՝ ներառելով նաև պետական և հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների նկարագրությունները: Տարեգրքերում արձանագրվում էին մեծ և փոքր իրադարձություններին վերաբերող մանրամասն տեղեկություններ:

Հատկապես օսմանյան տարեգրքերի համար օրինակ է ծառայել 1763 թվականից Գերմանիայի Գոթա (Gotha) քաղաքում գերմաներեն, իսկ ավելի ուշ ֆրանսերեն տպագրվող՝ «Գոթայի ալմանախ» («Almanach de Gotha») տարեգիրքը, որն աղյուսակների տեսքով ներառում էր նաև դիվանագիտական ծառայության մեջ գտնվող անձանց անունները: Օսմանյան տարեգրքերի կազմումն ու տպագրությունը սկսվեցին XIX դարում՝ թանգիմաթյան բարեփոխումներից անմիջապես հետո: 1839 թ. Գյուլհանեյի հաթթը շերիֆով երկրում հայտարարվեց բարեփոխումների՝ թանգիմաթի ժամանակաշրջան, որը հետապնդում էր երկրի արևմտականացման նպատակներ: Բարեփոխումներ էին նախատեսվում տարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ կառավարման և վարչական համակարգերում և վարչական գրագրության մեջ: Հենց այդ ժամանակահատվածում շրջանառության մեջ մտան օսմանյան տարեգրքերը:

Սադրագամ Ռեշիդ փաշայի նախաձեռնությամբ 1847 թ. տպագրվում է Օսմանյան կայսրության առաջին՝ «Օսմանյան պետության սալնամե» («Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye»)² խորագրով տարեգիրքը: Արևմուտքում այն մեծ արձագանք է ստանում և նույն թվականին ֆրանսերեն թարգմանությամբ նախ մաս-մաս հրատարակվում է «Ժուռնալ ազիատիկ» («*Journal asiatique*») պարբերականում, իսկ փոքր անց՝ 1848 թ., Փարիզում լույս է ընծայվում դրա ամբողջական թարգմանությունը³:

Օսմանյան առաջին պետական սալնամեի հրատարակության նախապատրաստական աշխատանքներն անձամբ իրականացնում էր Ահմեդ Վեֆիք փաշան, որը հայտնի պետական գործիչ էր, դիվանագետ, թարգմանիչ, նախարարների առաջին խորհրդի Ստամբուլի պատգամավոր: Երկու անգամ նա նաև զբաղեցրել է կրթության նախարարի, իսկ 1878-1882 թթ. վարչապետի պաշտոնները: Ահմեդ Վեֆիք փաշան միաժամանակ համարվում է թուրքիզմի գաղափարախոսության և՛ հայրերից, և՛ մշակողներից մեկը⁴:

¹ Տե՛ս **Ertuğ H. R.**, Osmanlı Devrinde Salnameler, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 7, İstanbul, 1973, s. 15:

² Տե՛ս **Duman H.**, նշվ. աշխ., էջ 53:

³ Le premier annuaire impérial de l'Empire Ottoman où Tableau de l'état politique civil, militaire, judiciaire et administratif de la Turquie, Paris, 1848.

⁴ Նրա գործունեության մասին տե՛ս **Մաֆայան Ա.**, Զիյա Գյոքալպը և «Թյուրքականության հիմունքները», Երևան, 2012, էջ 150-153:

Առաջին սալնամեի նախաբանում նկարագրվում են տարեգրքի ստեղծման հիմնական նպատակները: Գրագրությունը կազմվել է աղյուսակների տեսքով, որոնցում տեղ են գտնել պետական այրերի՝ նախարարների, դեսպանների, նահանգներում գտնվող վեզիրների և ծառայողների անուններն ու պաշտոնները: Արտաքին աշխարհի մասին տեղեկատվություն ապահովելու նպատակով ընդգրկվում են եվրոպական պետությունների տիրակալների և նախարարների վերաբերյալ ամփոփ աղյուսակներ: Առանձին բաժնում հստակեցված են օրացույցը, տարբեր կրոնների տոնական, ծիսական կարևոր արարողությունների օրերը: Եվրոպական երկրներ ճամփորդելու ծախսերը հաշվարկելու նպատակով տրվում են նաև դրամական միավորների փոխարժեքները, ներկայացված է դրամահատարանի համակարգը: Տեղեկություններ կան կայսրության մեջ գործարկվող օսմանյան և օտար շոգենավերի ժամացուցակի, պետությունների և քաղաքների միջև հեռավորությունների մասին: Ինչպես նշում է Ահմեդ Վեֆիք փաշան, առաջին տարեգիրքը «թեև շատ հեռու է կատարյալ լինելուց, բայց մեծ ցանկության և աշխատանքի դեպքում իհարկե կկատարելագործվի»¹:

1847 թ. առաջին տարեգրքի հրատարակումից հետո 1848 թ. և 1849 թ. տարեգրքերում գրանցվեցին բոլոր էյալեթների (նահանգ), կազաների (ավան), նահիլեների (գյուղախումբ) հողային բաժանումների, մուսուլման և ոչ մուսուլման բնակչության վիճակագրական աղյուսակները, ոչ մուսուլման հոգևոր առաջնորդների անունները, ինչպես նաև նամազի ժամանակացույցը և նկարները²:

Չնայած սալնամեների մեծ մասը պատրաստվել և հրատարակվել է օսմանյան իշխանությունների կառավարման ժամանակ, այդուհանդերձ Թուրքիայի Հանրապետության առաջին տարիներին ևս կիրառվել է դրանց կազմման ավանդույթը:

Բոլոր սալնամեները ներառում են նաև պատմական, տնտեսական, աշխարհագրական, վարչական, անձնական-կենսագրական, ինչպես նաև բանակի, նավատորմի, կրթության, մշակույթի և այլ կարևոր ոլորտների իրադարձություններին առնչվող տվյալներ, այդ թվում՝ փոստային վարձավճարի չափը, բազմաթիվ կամուրջների գծագրերը, քաղաքների հատակագծերն ու քարտեզները, մեծաթիվ տարբերանշաններ, դրոշներ, մեդալներ: Ուստի տարեգրքերը կարևոր սկզբնաղբյուր են նաև XIX-XX դդ. քաղաքների պատմության ուսումնասիրության համար³: Նշենք, որ սալնամեների կազմման աշխատանքներն ու տպագրությունն անմիջապես վերահսկում էր պետությունը:

---

¹ Ertuğ H. R., նշվ. աշխ., էջ 16:

² Տե՛ս Aydin B., նշվ. աշխ., էջ 52-54:

³ Տե՛ս Emiroğlu K., Ankara Vilayeti Salnâme, - i Resimsi 1325 (1907), Ankara, 1995, s. 10:

Բացի ընդհանուր պետական սալնամեններից՝ յուրաքանչյուր գերատեսչություն կազմում էր նաև իր բնագավառին վերաբերող տարեգրքեր, ինչպիսին էր՝ «Զինվորական տարեգիրքը» (“Sâlnâme-i Askerî”), որը սկսել է հրատարակվել Քեչեիզադե Ֆուաթ փաշայի՝ գլխավոր հրամանատար նշանակվելու ժամանակաշրջանից ի վեր: 1864-1880 թթ. լույս տեսած 17 «Զինվորական տարեգրքերում» գրանցվում էին նախ ռազմածովային ուժերի անձնակազմը, բանակային միավորումները, այդ թվում՝ սպայական անձնակազմը, դրանց տարբերանշանները, երբեմն՝ որոշ վիճակագրական տեղեկություններ:

Ռազմածովային նավատորմի նախարարությունը ևս տպագրում էր «Ռազմածովային նավատորմի տարեգիրքը» (“Bahriye Sâlnâmeleri”), որում արձանագրվում էին նախարարությանը կից բոլոր կազմակերպությունները՝ իրենց ամբողջ անձնակազմով՝ ըստ զբաղեցրած պաշտոնների և աստիճանների: Ռազմածովային նախարարությունը տպագրում էր նաև գիտությանը վերաբերող տարեգրքեր, կատարում էվրոպական տարեգրքերի թարգմանություն և տպագրություն. օրինակ՝ Անգլիայի աստղադիտարանի գիտական տարեգրքերը թարգմանվում և լույս էին տեսում «Նավատորմի օրացույց» (“Takvim-i Bahri”) խորագրով:

Արտաքին գործերի նախարարության նախաձեռնությամբ ևս սկսեցին տպագրվել «Արտաքին գործերի տարեգիրք» (“Hâriciye Sâlnâmesi”) խորագրով մատյանները: Նշենք, որ դեռևս սուլթան Սուլեյման Կանունիի օրոք (1520-1566) լույս է տեսել նմանատիպ չորս տարեգիրք, որոնցում ընդգրկված նյութերը ներկայացնում էին օտարերկրյա և թուրք դեսպանների, այդ ժամանակաշրջանի արտաքին գործերի նախարարների և նախարարությանը ենթակա կազմակերպությունների գործունեությունը, ինչպես նաև պաշտոնական փաստաթղթեր և պայմանագրեր:

Շեյխ-ուլ իսլամի ղեկավարությամբ կազմվում էին և հրատարակվում նաև «Գիտական տարեգրքեր» (“İlmiye Sâlnâmesi”), որոնք մեծապես վերաբերում էին կրոնին: Այս մատյաններում երբեմն տեղ էին գտնում նաև շեյխ-ուլ իսլամների հրամանները (fetva): Գիտության տարեգրքերին զուգահեռ՝ Աստղադիտարանի ղեկավարության՝ Կոմբարի և բժիշկ հազարապետ Սաիդ էֆենդիի նախաձեռնությամբ լույս էին ընծայվում նաև հիմնականում ֆրանսերենից թարգմանված տարեգրքեր, որոնցից պահպանվել է միայն 1872 թ. տպագրվածը:

Կրթության նախարարությունը ևս հրատարակում էր իր՝ «Կրթության նախարարության տարեգիրք»-ը (“Maârif Sâlnâmesi”), որն ամփոփում էր կրթության նախարարության պատմությանը, նախարարներին և առհասարակ նախարարության անձնակազմին վերաբերող տեղեկություններ, ինչպես նաև փաստաթղթեր և տեղեկություններ նախարարությանը և այլ հաստատություններին ենթակա դպրոցների մասին: Պահպանվել են նաև նախարարության կանոնադրությունը, ցուցումները և ծրագրերը:

Ֆինանսների նախարարությանը ենթակա հարկային գերատեսչությունը ևս հրատարակում էր «Հարկային տարեգրքեր» (“Rusûmat Sâlnâmesi”): Այս մատյաններում տեղ էին գտնում հարկային գործերին, հատկապես մաքսատներին, գերատեսչության աշխատակազմին, ենթակա ստորաբաժանումներին, անցկացվող բարեփոխումներին, մաքսային վճարներին և տարբեր հրահանգներին ու ցուցումներին վերաբերող մանրամասն տեղեկատվություններ¹:

Սալնամեներին զուգահեռ՝ Օսմանյան կայսրությունում սկսեցին լույս տեսնել նաև թաքվիմ (Takvim) և նևսալ (Nevsâl) անունները կրող տեղեկատուներ: Թաքվիմում (օրացույց, որը բովանդակային առումով նման էր եվրոպական արմատախներին) մանրամասն ներկայացվում էին շաբաթվա օրերի ծեսերի, տարվա եղանակների, նոր տարվա և տոնական օրերի մասին տեղեկություններ: Այն ներառում էր նաև ժողովրդի հետ շփվելու անհրաժեշտությունից ի հայտ եկած վարչական և առողջապահական, ինչպես նաև ժամանցային խաղերին, կենցաղային խորհուրդներին վերաբերող տեղեկություններ, որոնց կողքին հրապարակվում էին պատմվածքներ, երգիծական նկարներով մանրապատումներ²:

Նևսալը, որը ևս պարսկական ծագում ունի և թարգմանաբար նշանակում է Նոր տարի, ընդգրկում էր³ սալնամեներից դուրս մնացած տեղեկությունները: Պահպանվել են 1880-1925 թթ. ընթացքում տարբեր պետական և մասնավոր կազմակերպությունների հրատարակած շուրջ հիսունհինգ նևսալներ:

Օսմանյան սալնամեները, ըստ բովանդակության և ընդգրկումների, բաժանվում են հետևյալ տեսակների՝

1. պետական (Devlet Salnâme),
2. նահանգային (Vilayet Salnâme),
3. հասարակական/մասնավոր խորհուրդներին և անձանց ու կազմակերպություններին պատկանող (Özel Konulu veya Kişi ve Kuruluşlara Ait Salnâme),
4. պետական խորհուրդներին և մասնավոր կազմակերպություններին պատկանող նևսալներ (Resmi veya Özel Kurum Kuruluşlara Ait Nevsâller),
5. օրացույցներ (Takvimler):

Ա. Մութաֆի բնորոշմամբ՝ այս գրքերը, որոնք համարվում են նաև պետության և քաղաքի արժույթներ, իրենց բովանդակային ընդգրկումով Օսման-

---

¹ Տե՛ս **Sütçü T.**, Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Sâlnâmeler, Yıllıklar, İlmi Araştırmalar, Sayı 18, İstanbul, 2004, s. 79-92:

² Տե՛ս **Karaman F.**, Salnâme, - i Vilayet-i Sivas (1308/1890), İstanbul, 2001, s. 9:

³ Տե՛ս **Duman H.**, նշվ. աշխ., էջ 17:

յան կայսրության «ողնաշարն» էին¹:

1846-1880 թթ. սալնամեները լույս են ընծայվել լիտոգրաֆիական (վիմագրություն), իսկ սկսած 1881 թ.՝ մեքենագրական եղանակով: Այս կարևոր սկզբնաղբյուրները գրվել են օսմաներեն, հաճախ կազմվել երկլեզու՝ թուրքերեն-արաբերեն, թուրքերեն-ֆրանսերեն, ինչպես նաև՝ ռումիներեն, հայերեն, հայաստան թուրքերեն, հունարեն:

Այսպիսով, սալնամե և նևսալ խորագրերը կրող տարեգրքերը պաշտոնյաների, արտաքին և ներքին օղակների մասին, կառավարողների և հպատակների միջև հաղորդակցություն ապահովելու նպատակով կազմված և մեկ տարվա իրադարձությունները ներառող խորհրդատվական, վիճակագրական սկզբնաղբյուրներ էին: Օսմանյան այս տարեգրքերը կարևոր նյութ են մատուցում կայսրության պատմության տարբեր բնագավառների՝ վարչական բաժանումների, ժողովրդագրության, տեղանվանագիտության, քարտեզագրության, հարկային համակարգի, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների, մշակույթի և գիտության ուսումնասիրության համար:

**Лусине Саакян, Диана Айрапетян – Типы и содержание ежегодников
Османской империи**

В данной статье обобщены османские ежегодники – салнаме, которые издавались с 40-х годов XIX столетия до начала XX века. Были выделены типы ежегодников, дано краткое описание содержания салнаме, а также отмечена историковедческая значимость данных ежегодников. Важно отметить, что османские ежегодники были составлены правительством, и каждое ведомство публиковало свои ежегодники, которые содержали важные события года, включая политическую, культурную сферу, а также подробную информацию о соответствующих департаментах, науке, торговле, сельском хозяйстве, экономике, истории, государственных должностях и статистике населения.

Lusine Sahakyan, Diana Hayrapetyan – The Ottoman Yearbooks: Types and Contents

This article summarizes the Ottoman yearbooks – salname, which were published from the 40's of the XIX century to the beginning of the XX century. In the framework of the article an attempt was made to single out the types, the main content, the brief description of salname, as well as the importance of these yearbooks as valuable source for historical research. It is important to note that the Ottoman yearbooks were compiled by the government and each department separately published its yearbooks that contained important events of one year, including the political and cultural sphere, as well as detailed information on relevant departments, science, commerce, agriculture, economy, history, government posts and population statistics.

---

¹ Տե՛ս **Mutaf A.**, Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922), Balıkesir, 1997, s. 5:

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ասատրյան Էդիտա	ԵՊՀ ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի հայցորդ (edita.asatryan@ysu.am)
Ավագյան Արծրուն	ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի դեկան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (a.avagyan@ysu.am)
Ավագյան Գայանե	ԵՊՀ նոր մեդիայի և հաղորդակցության ամբիոնի ասպիրանտ (gayaneavakyan@gmail.com)
Ավետիսյան Յուրի	ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (yuriavetisyan@ysu.am)
Բայրամյան Հրաչիկ	ԵՊՀ ՀՀԻ հայ-վրացական հարաբերությունների բաժնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (hrachik.bayramyan@ysu.am)
Երանոսյան Նարինե	ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու (anara20072007@yandex.ru)
Թունյան Վալերի	Ռուսաստանի տուրիզմի և սերվիսի պետական համալսարանի Երևանի մասնաճյուղի պրոֆեսոր, պատմական գիտությունների դոկտոր (tunyanvalery@rambler.ru)
Խաչատրյան Հենրիկ	ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի միջին դարերի պատմության բաժնի ավագ լաբորանտ (xorurdneri@mail.ru)
Հակոբյան Աստղիկ	Հայաստանի ազգային արխիվի աշխատակցուհի (astghik.hakobyan@mail.ru)
Հայրապետյան Դիանա	ԵՊՀ ՀՀԻ հայ-օսմանական առնչությունների բաժնի կրտսեր գիտաշխատող, թյուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (diana.hayrapetyan@ysu.am)
Հայրունի Աշոտ	ԵՊՀ ՀՀԻ առաջատար գիտաշխատող, հայոց պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, պատմական գիտությունների դոկտոր (ashot.hayruni@ysu.am)
Հովհաննիսյան Մհեր	ԵՊՀ ՀՀԻ փոխտնօրեն, պատմական գիտությունների թեկնածու (mher.hovhannisyan@ysu.am)

Մամյան Մարի	Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի կրտսեր գիտաշխատող (marimamyam87@gmail.com)
Մերջանյան Տաթևիկ	ԵՊՀ հայ գրականության պատմության ամբիոնի հայցորդ (tatevik.merdzanyan@ysu.am)
Մկրտիչյան Արթուր	ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (amkrtchyan@ysu.am)
Նաջարյան Մերի	ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ (meri.nadzharyan@mail.ru)
Պետրոսյան Գեղամ	ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի դեկան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (gegham.petrosyan@ysu.am)
Պետրոսյան Դավիթ	ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մամուլի պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (davidpetrosyan@ysu.am)
Պողոսյան Նաիրա	ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (nairapoghosyan@ysu.am)
Սահակյան Լուսինե	ԵՊՀ ՀՀԻ հայ-օսմանական առնչությունների բաժնի վարիչ, թյուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (lsahakyan@ysu.am)
Սարգսյան Լիանա	ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի ասիստենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (liana.sargsyan@ysu.am)
Սուքիասյան Համո	ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (hamosukiasyan@gmail.com)
Վիրաբյան Վանիկ	Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Հայոց պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, ԵՊՀ ՀՀԻ հայ-վրացական հարաբերությունների բաժնի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների դոկտոր (vanik.virabyan@ysu.am)

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Авагян Арцрун	Декан факультета армянской филологии ЕГУ, доктор филологических наук, профессор (a.avagyan@ysu.am)
Авагян Гаяне	Аспирантка кафедры новых медиа и коммуникации ЕГУ (gayaneavakyan@gmail.com)
Аветисян Юрий	Заведующий кафедрой армянского языка ЕГУ, доктор филологических наук, профессор (yuriavetisyan@ysu.am)
Айрапетян Диана	Младший научный сотрудник отдела армяно-оттоманских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ, ассистент кафедры тюркологии, кандидат филологических наук (diana.hayrapetyan@ysu.am)
Айруни Ашот	Ведущий научный сотрудник Института арменоведческих исследований ЕГУ, профессор кафедры истории армянского народа, доктор исторических наук (ashot.hayruni@ysu.am)
Акопян Астхик	Сотрудник Национального архива Армении (astghik.hakobyan@mail.ru)
Асатрян Эдита	Соискатель кафедры общего языкознания ЕГУ (edita.asatryan@ysu.am)
Байрамян Грачик	Заведующий отделом армяно-грузинских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ, кандидат филологических наук, доцент (hrachik.bayramyan@ysu.am)
Вирабян Ваник	Профессор кафедры армянской истории Армянского государственного педагогического университета им. Х. Абовяна, старший научный сотрудник отдела армяно-грузинских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ, доктор исторических наук (vanik.virabyan@ysu.am)
Ераносян Нарине	Научный сотрудник Института истории НАН Армении, кандидат исторических наук (anara20072007@yandex.ru)
Мамян Мари	Младший научный сотрудник Матенадарана им. М. Маштоца (marimamyan87@gmail.com)
Мерджанян Татевик	Соискатель кафедры истории армянской литературы ЕГУ (tatevik.merdzanyan@ysu.am)
Мкртичян Артур	Декан факультета социологии ЕГУ, доктор философских наук, профессор (amkrtchyan@ysu.am)

Наджарян Мери	Аспирант кафедры истории армянского народа факультета истории ЕГУ (meri.nadzharyan@mail.ru)
Оганнисян Мгер	Заместитель директора Института арменоведческих исследований ЕГУ, кандидат исторических наук (mher.hovhannisyan@ysu.am)
Петросян Гегам	Декан факультета международных отношений ЕГУ, доктор исторических наук, профессор (gegham.petrosyan@ysu.am)
Петросян Давид	Заведующий кафедрой истории и теории прессы ЕГУ, доктор филологических наук, профессор (davidpetrosyan@ysu.am)
Погосян Наира	Ассистент кафедры тюркологии ЕГУ, кандидат филологических наук (nairaroghosyan@ysu.am)
Саакян Лусине	Заведующая отделом армяно-оттоманских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ, доцент кафедры тюркологии, кандидат филологических наук (lsahakyan@ysu.am)
Саркисян Лиана	Ассистент кафедры армянского языка ЕГУ, кандидат филологических наук (liana.sargsyan@ysu.am)
Сукиасян Амо	Старший научный сотрудник Института истории НАН Армении, кандидат исторических наук, доцент (hamosukiasyan@gmail.com)
Тунян Валерий	Профессор Ереванского филиала Российского государственного университета туризма и сервиса, доктор исторических наук (tunyanvalery@rambler.ru)
Хачатрян Генрик	Старший лаборант сектора истории средних веков Института истории НАН Армении (xorurdneri@mail.ru)

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Asatryan Edita	PhD student at the Chair of General Linguistics, YSU (edita.asatryan@ysu.am)
Avagyan Artsrun	Doctor of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Armenian Philology, YSU (a.avagyan@ysu.am)
Avagyan Gayane	Postgraduate Student at the Chair of Communication and New Media, YSU (gayaneavakyan@gmail.com)
Avetisyan Yuri	Doctor of Philology, Professor, Head of the Chair of Armenian Language, YSU (yuriavetisyan@ysu.am)
Bayramyan Hrachik	PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Armenian-Georgian Relations of the Institute for Armenian Studies, YSU (hrachik.bayramyan@ysu.am)
Hakobyan Astghik	Employee of the National Archives of Armenia (astghik.hakobyan@mail.ru)
Hayrapetyan Diana	PhD in Philology, Assistant professor at the Chair of Turkish Studies, Junior Researcher at the Department of Armenian-Ottoman Relations of IAS, YSU (diana.hayrapetyan@ysu.am)
Hayruni Ashot	Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher at the Institute for Armenian Studies of YSU, Professor at the Chair of Armenian History (ashot.hayruni@ysu.am)
Hovhannisyan Mher	Deputy Director of the Institute for Armenian Studies of YSU, PhD in History (mher.hovhannisyan@ysu.am)
Khachatryan Henrik	Senior Laboratory Assistant at the Department of Medieval History of the Institute of History of NAS of the Republic of Armenia (xorurdneri@mail.ru)
Mamyan Mari	Junior researcher at the Matenadaran after M. Mashtots (marimamyan87@gmail.com)
Merjanyan Tatevik	PhD applicant at the Chair of Armenian Literature of the Faculty of Armenian Philology of YSU (tatevik.merdzanyan@ysu.am)
Mkrtichyan Artur	Dean of the Faculty of Sociology of YSU, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (amkrtchyan@ysu.am)
Najaryan Meri	Post-graduate student at the Chair of Armenian History of the Faculty of History of YSU (meri.nadzharyan@mail.ru)
Petrosyan David	Head of the Chair of the History and Theory of Press, Doctor of Philology, Professor, YSU (davidpetrosyan@ysu.am)

Petrosyan Gegham	Doctor of Historical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of International Relations of YSU (gegham.petrosyan@ysu.am)
Poghosyan Naira	PhD in Philology, Assistant professor at the Chair of Turkish Studies, YSU (nairapoghosyan@ysu.am)
Sahakyan Lusine	PhD in Philology, Associate Professor at the Chair of Turkish Studies, Head of the Department of Armenian-Ottoman Relations of IAS, YSU (Isahakyan@ysu.am)
Sargsyan Liana	PhD in Philology, Assistant Professor at the Chair of Armenian Language, YSU (liana.sargsyan@ysu.am)
Sukiasyan Hamo	PhD in History, Associate Professor, senior Researcher at the Institute of History of NAS of the Republic of Armenia (hamosukiasyan@gmail.com)
Tunyan Valery	Doctor of Historical Sciences, Professor at the Yerevan branch of Russian State University of Tourism and Service (tunyanvalery@rambler.ru)
Virabyan Vanik	Professor at the Chair of History of Armenia of Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, Senior Researcher of the Department of Armenian-Georgian Relations at the Institute for Armenian Studies of YSU, Doctor of Historical Sciences (vanik.virabyan@ysu.am)
Yeranosyan Narine	PhD in History, Researcher at the Institute of History of NAS of the Republic of Armenia, (anara20072007@yandex.ru)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՄԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

Միեր Հովհաննիսյան	
Հայոց անկախ պետականության վերականգնման խնդիրը 1917-1918 թթ. ՀՅԴ-ՌՄԴԲ(Բ)Կ հարաբերությունների համատեքստում.....	3
Գեղամ Պետրոսյան	
Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի հարավի հակաբոլշևիկյան կառավարության միջև հարաբերությունների համեմատական վերլուծություն (1918 թ. հունիս-1920 թ. ապրիլ).....	11
Աշոտ Հայրունի	
Հայաստանի Հանրապետության` Բեռլինի պատվիրակության գործունեությունը 1918 թվականին.....	27
Վանիկ Վիրաբյան	
Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության համակարգը 1918-1920 թթ.....	44
Դավիթ Պետրոսյան	
Հայոց համալսարանի քաղաքակրթական արժևորման խնդիրները Հայաստանի առաջին Հանրապետության մամուլում.....	57

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

Հենրիկ Խաչատրյան	
«Տանուտեր» և «տանուտերություն» հասկացությունները վաղ ավատատիրական Հայաստանում.....	63
Աստղիկ Հակոբյան	
Հայկական կուսակցությունների գործունեությունն Իրանում 1921-1945 թթ.....	75
Մերի Նաջարյան	
Հայոց ցեղասպանության հարցը հայ-թուրքական հարաբերություններում ՀՀ անկախության առաջին տարիներին.....	88
Արթուր Մկրտիչյան	
Էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտը որպես հայագիտական ուսումնասիրությունների հիմնախնդիր.....	96

Մարի Մամյան	
Պարականոն գրվածքների դասակարգման հարցի շուրջ	112
Արծրուն Ավագյան	
Վահան Թեքեյան. տարագիր մենավորը (Կահիրեից Կահիրե)	127
Տաթևիկ Մերջանյան	
Միրո փիլիսոփայական և հոգեբանական դրսևորումները	
Նար-Դոսի «Սպանված աղավնին» վիպակում	146
Հրաչիկ Բայրամյան	
Հովհաննես Թումանյանը հայ-վրացական	
բարեկամության ջատագով	163
Նարինե Երանոսյան, Համո Սուքիասյան	
Երգիծական մամուլի սկզբնավորումը Խորհրդային Հայաստանում.	
«Շեշտ» երգիծաթերթը	174
Գայանե Ավագյան	
Միյուռքյան ինքնությունը և մամուլը (1960-ական թթ.	
լիբանանահայ պարբերականների օրինակով) (անգլերեն)	182
Յուրի Ավետիսյան	
Ժամանակակից հայերենի կետադրության հիմունքները	188
Էդիտա Ասատրյան	
«Լեզու-խոսք-մտածողություն» եռանկյունին ըստ Գ. Ղափանցյանի	201
Լիանա Մարգարյան	
Նորակազմությունները արդի հայերենի գովազդային խոսույթում	208

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վալերի Թունյան	
Ռամիզ Մեխտիև, Լեոնային Ղարաբաղ. ըստ սկզբնաղբյուրների	
ընթերցված պատմություն (ռուսերեն)	217
Նաիրա Պողոսյան	
Յու. Ա. Պետրոսյան, Օսմանյան կայսրություն. հզորություն և	
անկում (ռուսերեն)	228

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

Լուսինե Սահակյան, Դիանա Հայրապետյան	
Օսմանյան կայսրության տարեգրքերի տեսակները և	
բովանդակային ընդգրկումները	231
Տեղեկություններ հեղինակների մասին	237

СОДЕРЖАНИЕ

К 100-ЛЕТИЮ ПРОВОЗГЛАШЕНИЯ ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ

Мгер Оганнисян	Проблема восстановления армянской независимой государственности в 1917-1918 гг. в контексте отношений АРФ и РСДРП(б)	3
Гегам Петросян	Сравнительный анализ отношений Республики Армения и антибольшевистского правительства Юга России (июнь 1918 г. – апрель 1920 г.)	11
Ашот Айруни	Деятельность берлинской делегации Республики Армения в 1918 году	27
Ваник Вирабян	Система безопасности Республики Армения в 1918-1920 гг.	44
Давид Петросян	Проблемы цивилизационной оценки армянского университета в прессе Первой Республики Армения	57

СТАТЬИ

Генрик Хачатрян	Понятия «танутер» и «танутерство» в раннефеодальной Армении	63
Астхик Акоюн	Деятельность армянских партий в Иране в 1921-1945 гг.	75
Мери Наджарян	Вопрос Геноцида армян в армяно-турецких отношениях в первые годы независимости РА	88
Артуր Мкртичян	Этнополитический конфликт как проблема арменоведческих исследований	96
Мари Мамян	К вопросу о классификации апокрифов	112
Арцрун Авагян	Ваган Текеян: одинокий летописец (от Каира до Каира)	127
Татевик Мерджанян	Философские и психологические проявления любви в повести Нар-Доса «Убитый голубь»	146
Грачик Байрамян	Ованес Туманян – трибун армяно-грузинской дружбы	163

Нарине Ераносян, Амо Сукиасян	
Формирование сатирической прессы в Советской Армении: сатирическая газета «Шешт».....	174
Гаяне Авагян	
Идентичность диаспоры и пресса (на примере армянских газет в Ливане 1960-х годов) (на английском языке)	182
Юрий Аветисян	
Основы пунктуации современного армянского языка.....	188
Эдита Асатрян	
Треугольник Г. Капанцяна «язык-речь-мышление»	201
Лиана Саркисян	
Неологизмы в рекламном дискурсе современного армянского языка	208

РЕЦЕНЗИИ

Валерий Тунян	
Рамиз Мехтиев, Нагорный Карабах: история, прочитанная по источникам (на русском языке).....	217
Наира Погосян	
Ю. А. Петросян, Османская империя: могущество и гибель (на русском языке).....	228

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Лусине Саакян, Диана Айрапетян	
Типы и содержание ежегодников Османской империи.....	231
Сведения об авторах	239

COTENTS

ON THE CENTENNIAL OF THE PROCLAMATION OF THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA

Mher Hovhannisyan	
The Issue of Restoration of the Armenian Independent Statehood (1917-1918) in the Context of ARF and RSDLP(b) Relations.....	3
Gegham Petrosyan	
Comparative Analysis of the Relationship between the Government of the Republic of Armenia and the Anti-Bolshevik Government of Southern Russia (June, 1918 – April, 1920).....	11
Ashot Hayruni	
The Activities of the Berlin Delegation of the Republic of Armenia in 1918	27
Vanik Virabyan	
The Security System in the Republic of Armenia in 1918-1920	44
David Petrosyan	
Problems of Civilizational Evaluation of the Armenian University in the Press of the First Republic of Armenia.....	57

ARTICLES

Henrik Khachatryan	
The Concepts “Tanuter” and “Tanuterutyun” in the Early Feudal Armenia	63
Astghik Hakobyan	
Activities of Armenian Parties in Iran from 1921 to 1945	75
Meri Najaryan	
The Issue of Armenian Genocide in Armenian-Turkish Relations in the First Years of the RA Independence.....	88
Artur Mkrtichyan	
Ethno-Political Conflict as a Problem of Armenological Studies	96
Mari Mamyan	
On the Classification of the Apocrypha.....	112
Artsrun Avagyan	
Vahan Tekeyan – the Lonely Annalist (from Cairo to Cairo)	127
Tatevik Merjanyan	
Philosophical and Psychological Expressions of Love in Nar-Dos’s Novelette “The Killed Dove”.....	146
Hrachik Bayramyan	
Hovhannes Tumanyan – an Advocate of Armenian-Georgian Friendship.....	163

Narine Yerosyan, Hamo Sukiasyan	
Formation of the Satirical Press in Soviet Armenia: the Satirical Newspaper “Shesht”	174
Gayane Avagyan	
The Identity and the Press of Diaspora (Example of the Armenian Press of Lebanon in 1960s) (in English)	182
Yuri Avetisyan	
The Basics of Modern Armenian Punctuation.....	188
Edita Asatryan	
The Triangle “Language - Speech - Thought” According to G. Ghapantsyan	201
Liana Sargsyan	
Neologisms in the Advertising Discourse of the Modern Armenian Language.....	208

REVIEWS

Valery Tunyan	
Ramiz Mehdjiev, Nagorno Karabakh: a Story Read According to the Sources (in Russian)	217
Naira Poghosyan	
Yu. A. Petrosyan, The Ottoman Empire: the Rise and Fall (in Russian).....	228

SCIENTIFIC LIFE

Sahakyan Lusine, Hayrapetyan Diana	
The Ottoman Yearbooks: Types and Contents	231
Information about the Authors	241

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ

2 (14)

Համ. ձևավորումը՝ **Ա. Աղուզումցյանի**
Կազմի ձևավորումը՝ **Ա. Ստեփանյանի**

Չափսը՝ 70x100 1/16:
Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Տպաքանակը՝ 300:

ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ

Հոդվածները ներկայացնել էլեկտրոնային կրիչով (տեքստը՝ Word, նկարները՝ TIFF կամ բարձրորակ JPG): Հիմնական լեզուն հայերենն է, ընդունվում են նաև ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն հոդվածներ, որոնք պետք է ունենան ամփոփում (հայերեն տեքստի դեպքում՝ անգլերեն և ռուսերեն, այլ լեզուների դեպքում՝ հայերեն և ռուսերեն, շուրջ 300 բառ):

Չափանիշներն են՝

1. Տառատեսակը հայերեն՝ Sylfaen, այլ լեզուներինը՝ Times New Roman:
2. Տառաչափը՝ 12, միջտողային բացատը՝ 1.5:
3. Հոդվածի սկզբում դրվում է հեղինակի անուն, ազգանունը (գլխատառերով), վերնագիրը (գլխատառերով), հոդվածի վերջում նշվում է հեղինակի գիտական աստիճանն ու կոչումը, աշխատանքի վայրը, պաշտոնը, հեռախոսահամարը և էլեկտրոնային փոստի անվանումը (հեռախոսահամարը և էլփոստի անվանումը տպագրվում են հեղինակի համաձայնությամբ):
4. Հղումները տրվում են տողատակում՝ աճման կարգով, տառաչափը՝ 10, նշվում է աղբյուրի հեղինակը, վերնագիրը, հատորը, հրատարակության տեղը, տարեթիվը (մամուլի դեպքում՝ նաև համարը) և էջը:

5. Տալ բանալի բառեր:

Հոդվածները ներկայացնել՝

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ 2-րդ մասնաշենք, 5-րդ հարկ, 511 սենյակ, «Հայագիտության հարցեր» հանդեսի խմբագրություն (handes@armin.am), հեռ.՝ +374 60 710092

NOTICE FOR THE AUTHORS

The articles should be represented in USB flash drive (text should be in Microsoft Word Document, pictures – TIFF or JPG). The main language of the article is Armenian (with summary in English and in Russian, about 300 words), if the articles are in Russian, English, French, German there should be a summary in Armenian and in Russian (about 300 word).

The criteria are the following:

1. Theme font – Sylfaen (in Armenian), Times New Roman (in other languages)
2. Font Size – 12, Line Space – 1.5
3. At the beginning of the article there should be the name and surname of the author (uppercase), the title (uppercase), at the end of the article there should be the academic degree of the author, workplace, position, telephone number and E-mail (telephone number and e-mail are published according the author's agreement)
4. The references should be footnoted; font size- 10, the author, the title, volume, place and date of publication (also the number, if the article was published in magazine) and the page should be mentioned.
5. To write key words.

The articles are accepted in the Institute for Armenian studies of YSU, Alex Manoogian 1, YSU 2nd annex, 5th floor, room N 511, the editorial office of the bulletin “Armenological Issues” (handes@armin.am), tel.: +374 60 710092

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Статьи необходимо представлять на электронном **флеш-накопителе** (текст – Word, фотографии – TIFF или JPG в высоком качестве). Основной язык – армянский, принимаются также статьи на русском, английском, французском и немецком языках, которые должны иметь резюме (в случае армянского текста – на английском и русском языках, в случае других языков – на армянском и русском, около 300 слов).

Параметры

1. Шрифт армянского языка - Sylfaen, других языков - Times New Roman.
2. Размер шрифта – 12, межстрочный пробел - 1.5.
3. В начале статьи дается имя и фамилия автора (заглавными буквами), заголовок (заглавными буквами), в конце статьи отмечается ученая степень автора, место работы, должность, номер телефона и адрес электронной почты (номер телефона и адрес электронной почты печатается с согласия автора).
4. Ссылки даются под строкой в порядке возрастания, размер шрифта - 10, дается автор источника, заголовок, том, место и год издательства (в случае прессы также и номер) и страница.
5. Дать ключевые слова.

Статьи принимаются в

Институте арменоведческих исследований ЕГУ,

Алека Манукяна 1, 2 корпус ЕГУ, 5-й этаж, комната 511, редакция журнала «Вопросы арменоведения» (handes@armin.am), тел.: +374 60 710092